

Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi

Dr. Cemal KEMAL*

ÖZET

Mezopotamya (Irak)'nın kuzey bölgesini teşkil eden Musul, Çeşitli kültür ve medeniyetlerin oluşması ve gelişmesinde etkili olmuştur. Musul, Asur'dan itibaren 16 devlet arasında el değiştirmiş, bunların yarısını Türkler oluşturmuş, yaklaşık 800 yıl kadar egemenliğimizde kalmıştır. Osmanlı zamanında Mezopotamya, Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri şeklinde yönetilmiştir. Musul, coğrafi, ulaştırma, sosyal, ekonomik, politik askeri özelliklerinden dolayı, tarih boyunca dünyanın büyük devletlerinin çıkar çatışmalarının merkezi haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde savaştığımız İngiliz Ordusu, Ku-tul Amara'da teslim olduktan sonra, yeniden başlattığı taarruzla stratejik hedef olarak seçtiği Musul'u Mondros Mütarekesi şartlarına aykırı olarak, 15 Kasım 1918'de fiilen işgal etmiştir. Musul, Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından Misak-ı Milli sınırları içinde kabul edilmiştir. Mustafa Kemal, bundan sonra Sevr Antlaşması'nı geçersiz kılmak ve Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek hedefine yönelmiştir. Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele, Lozan görüşmeleri ve sonrasında da Musul Meselesi ile çok yakından ilgilenmiş, İngiltere ile tekrar savaşı bile göze almıştır. Türkiye'nin 1922-1926 yılları arasındaki dış politikasının en önemli parametresini Musul konusu teşkil etmiştir. Türkiye, görüşmelerden olumlu bir sonuç alamaması, İtilaf Devletleri'yle çeşitli problemler yaşamaması, iç isyanların ülkenin bütünlüğünü tehdit etmesi ve başlatılan inkılâpların sürdürülmesi nedenlerinden dolayı, 5 Haziran 1926'da Ankara Antlaşması'nı imzalayarak, savaş seçeneğinden vazgeçmiş, Mustafa Kemal'in, "Yurtta Barış Dünyada Barış" sözlerini dış politikasının parolası haline getirmiş ve Musul'un İngiltere'nin mandası olan Irak'ın sınırlarına dâhil olduğunu kabul etmiştir. 1890'dan itibaren İngiltere'nin mandası olan Irak'ın sınırlarına dâhil edilinceye kadar Musul'a bağlı sancak, bugün merkeze bağlı vilayet olarak yönetilen Kerkük, sahip olduğu zengin petrol rezervleriyle, gelecekte de iç ve dış güçlerin çıkar çatışmalarının merkezi olacağı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Musul, Irak, Mustafa Kemal, İsmet Paşa, Lord Curzon, Türkiye, İngiltere, savaş, barış.

* Bilkent Üniversitesi. Öğretim Görevlisi.

The Question of Mosul During and After World War I

ABSTRACT

Mosul, which forms the northern region of Mesopotamia (Iraq), has had an effective influence since ancient times in the formation and development of various cultures and civilizations. It has been the site of 16 nations after the Assyrians of which half were Turkish and which remained under Turkish sovereignty for approximately 800 years. During the Ottoman period, Mesopotamia was administered as the provinces of Mosul, Baghdad and Basra. Due to its geographic, transport, social, economic, political and military features, Mosul has been the center of conflict of interests among the greater powers throughout history. In the battle against the British army on the Iraqi front during the First World War, after the British surrender at Ku-tul Amara (Kut), Mosul was chosen as a strategic target for a new assault - contrary to the conditions of the Mondros Armistice - and was effectively occupied by the British on 15 November 1918. Mosul was accepted as within the borders of the "Misak-i Milli" (National Pact) by the Ottoman "Meclis-i Mebusan" (Chamber of Deputies). Mustafa Kemal henceforth directed himself to the objective of revoking the Sevres Agreement and realizing Misak-i Milli. Mustafa Kemal gave particular attention to the Question of Mosul during the First World War, the National Struggle and during and after the Lausanne peace conference and was even willing to go to war with Britain again over this question. The most important parameter in Turkish foreign policy between 1922 and 1926 was the subject of Mosul, but because Turkey could not obtain positive results during negotiations and the various problems that occurred with the Allied forces coupled with the threat to the nation's territorial integrity due to domestic rebellions and the continuation of the reforms that had commenced, led to the signing of the Ankara Agreement on 5 June 1926 and the abandonment of the war option. Mustafa Kemal's "Peace at Home, Peace in the World" statement became a benchmark in foreign policy and led to the acceptance of the inclusion of Mosul within the boundaries of Iraq that was a mandated territory of Britain. Until Mosul was annexed within the boundaries of Britain's mandated territory since 1890 of Iraq, the oil rich reserves of Kerkuk, that was a sub province of Mosul and which is today administered as a province, is viewed as a possible center of conflict of interests of both domestic and foreign forces.

Key words: Mosul, Iraq, Mustafa Kemal, Ismet Pasha, Turkey, Britain, War, Peace.

1. GİRİŞ

Ortadoğu'nun merkezinde yer alan Mezopotamya'nın kuzey bölgesi olan Musul, M.Ö.800'de Kerkük şehrinin inşasından itibaren, sırasıyla Asur, Babil, Medine (Arap), Emevi, Abbasi, Hemedaniler, Ukayliler, Tuluniler, Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları, Zengiler, Erbil Atabeyliği,

Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safaviler ve Osmanlı egemenliğinde kalmıştı.¹ Kerkük şehri Asurlular tarafından inşa edilmiş, Musul onların dini merkezi olmuştu.² Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi'yle 1516'da Musul, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'teki Bağdat Seferi'yle de Mezopotamya (Irak) Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmişti.³ Musul vilayeti, doğuda İran, kuzeyde Diyarbakır (Diyarbakır), güneyde Bağdat, batıda Şam, kuzeybatıda Halep vilayetleri ve Zor sancağı ile çevrelenmişti.⁴ Musul, Selçuklu İmparatorluğu'ndan itibaren 800 yıl kadar, Türk devletlerinin sınırları içinde bulunmuştu. Osmanlı'nın Irak toprakları, Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerine ayrılmış, 1890'dan itibaren Musul merkeze bağlı kazalar Kerkük (Şehrızor) ve Süleymaniye sancakları şeklinde yönetilmişti.⁵

Musul, coğrafi mevkisinin Anadolu üzerinden Asya, Avrupa ve Afrika arasında tarihi bir "yol" ve "geçiş güzergâhı" niteliği taşıması, "Mezopotamya"nın dünyanın önemli kültürlerinin geliştiği merkez konumunda bulunması, sahip olduğu yeraltı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği ile sürekli olarak büyük güçlerinin çıkar çatışmalarının yaşandığı bölge olmuştur.⁶ Bir Alman heyetinin, 1871'de Musul'da zengin petrol yatakları olduğunu rapor etmesi, bölgeyi büyük devletlerin ilgi alanı haline getirmişti.⁷ Osmanlı'nın Almanya ile anlaşarak, Birinci Dünya Savaşı'na girişi, "Şark Meselesi" için, fırsat yaratmıştı. Şark Meselesi teriminin, ilk defa 1815'te Viyana Kongresi'nde resmi görüşmeler dışında, Rusya temsilcisi tarafından Osmanlı İmparatorluğu idaresinde yaşamakta olan Hıristiyan halkın durumu üzerine dikkat çekmek amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Şark Meselesi; 19.yüzyılın ilk yarısında Osmanlı

¹ Geniş bilgi için bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1525-1919, Yayın No: 11, Ankara, 1993, ss. 14 -37.

² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Irak Türkleri Bibliyografyası (A Bibliography of Iraqi Türks)*, Yayın No:12, Ankara, 1994, s.XIII.

³ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, Çev. Mehmet Ata, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1997, ss.481-482; Ercan Karlı, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul, Geçit Kitabevi, 2003, ss. 86-87; Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, 1918-1926, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, s.15; H. Halil Ergene, *Neden Hedef Türkiye?* Ankara, Kiyap Yayın Dağıtım, 1993, ss.106-107.

⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1525-1919, Yayın No:11, s. 3.

⁵ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 111 Numaralı *Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri*, Yayın No: 64, Ankara, 2003, ss.6-7. Geniş bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı" Çev. Mustafa Öztürk, Türk Tarih Kurumu (TTK) Dergisi, Belleten, (Aralık 1990), c. LIV, Sayı:211, ss. 1233-1257. Musul vilayeti, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, 91.000 kilometrekarelik bir toprağa ve yaklaşık 350.000 kişilik bir nüfusa sahip bulunmaktaydı. Bilal N. Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2004, s.48. Osmanlı İmparatorluğu'nun Musul vilayetinin kapsadığı bölgede halen; Dohuk, Erbil, Süleymaniye, Musul ve Kerkük vilayetleri bulunmaktadır.

⁶ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Irak Türkleri Bibliyografyası (A Bibliography of Iraqi Türks)*, Yayın No:12, s. XIII.

⁷ Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, s.41.

İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı asrın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, 20.yüzyılda da İmparatorluğun bütün topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanıldı.⁸ 11 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61.maddesine göre; Ermeniler lehine reformlar yapılmasını Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettiren Avrupalılar, böylece Şark Meselesi'ni Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarına da intikal ettirmeyi başarmışlardı.⁹

Bu çalışmada, Irak Cephesi'nden başlamak suretiyle 1914-1926 yılları arasında "*Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Musul Meselesi*" incelenerek, Misak-ı Milli sınırları içersinde yer alan Musul'un İngiltere'nin mandası olan Irak'a bırakılmasının nedenleri tespit edilmeye çalışılacaktır. "*Musul Meselesi*," Şark Meselesi'nin üçüncü safhasını teşkil eden Birinci Dünya Savaşı'nın Irak Cephesi'nde, Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasında yapılan muharebeler ve sonrasında gelişen olaylara göre, belirgin hale gelmiştir.

2. Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi

Birinci Dünya Savaşı'nın temel sebebini, Avrupa Büyük Devletleri'nin ekonomik yayılma ve yeni sömürgeler elde etme faaliyetleri sonunda meydana gelen çıkar çatışmaları teşkil etmekle birlikte, başlama kıvılcımını, 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın Saray Bosna'da bir Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Principe tarafından öldürülmesi teşkil etmişti.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin, 1903'te Berlin-Bağdat Demiryolu'nu yapma ve işletme imtiyazını Almanya'ya vermesi, İngiltere'nin Süveyş Kanalı, Basra Körfezi ve Hindistan ile tüm Uzak Doğu'daki çıkarları için çok ciddi bir tehdit teşkil etmeye başlamıştı.¹¹ Bu nedenle, Bazı tarihçiler, Almanya'ya İngiltere'nin Hindistan Yolu (Kral Yolu)'na karadan tehdit etme imkânı sağlayan,

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.V, *Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri*, 1789-1856, 2.b., Ankara, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1961, ss.204-205. Geniş bilgi için bkz. Ergene, a.g.e., ss.20-31; A. Haluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, 4.b., Ankara, T. Ofset Matbaacılık, Turan Kültür Vakfı Yayınları, 1996, ss.11-25; Hacettepe Üniversitesi, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti*, 5.b., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2004, ss. 56-58.

⁹ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 2; Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Genişletilmiş 2.b., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, ss.33-34.

¹⁰ Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Yayın No:6, c.1/1, *Türk İnkılabının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı*, 3.b., Ankara, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yayınları, 1994, s.45.

¹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. IX, *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, 1908-1918, Ankara, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1996, s. 360; Necdet Ekinci, "*İmparatorluktan Cumhuriyete, Türk Mali Politikasına Bakış*," Türk Tarih Kurumu Dergisi, Belleten, Aralık 1991, c. LV, Sayı: 214, s. 770.

1906'da ulaşma açılan Bağdat Demiryolu'nu, Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sebebi olarak göstermişlerdir.¹²

Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a verdiği 'ülkesinin bütünlüğüne karşı yürütülen propaganda faaliyetlerinin önlenmesi ve cinayetle ilgisi olanlar hakkında adli soruşturma açılması' konulu notanın yerine getirilmemesi üzerine, 28 Temmuz 1914'te Belgrat'ı bombalayarak savaşı başlatmıştı. Almanya'nın Avusturya-Macaristan, Rusya'nın Sırbistan yanında yer almaları, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmeleriyle askeri harekât Avrupa'ya yayılmıştı.¹³ İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan) ve İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan) arasında başlayan, Birinci Dünya Savaşı, Japonya'nın Almanya'ya savaş ilan etmesi, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın İttifak Blok'unda, İtalya, Romanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Yunanistan'ın İtilaf Blok'unda yer almalarıyla 1914-1918 yılları arasında tüm dünyayı etkisi altına almıştı.¹⁴

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesi parasını peşin ödemek suretiyle İngiltere'ye "Sultan Reşat" ve "Osmaniye" adlı iki savaş gemisi ısmarlamıştı. İngiltere, "Her Anadolu köylüsünün birer kuruş ödediği bu gemilere" el koymuştu. İngiliz Hükümeti, mürettebatı (askeri personeli) İngiltere'ye gitmiş olmasına rağmen savaş gemilerini vermemişti.¹⁵ Osmanlı Devleti, teşebbüslerinden olumlu sonuç alamayınca, 2 Ağustos 1914'te Almanya'yla İstanbul'da bir Gizli İttifak Antlaşması imzalamış, aynı gün seferberlik ilan etmişti.¹⁶ Sadrazam Sait Halim Paşa, Almanya'nın

¹² H.V.F. Wistone'a göre: "Savaştan evvel, İngiltere'nin Mezopotamya'da alakadar olduğu iki ana mevzuu bulunuyordu: Enver'in casuslarının faaliyetleri ile Alman Demiryolu (Bağdat Demiryolu) sisteminin ilerleyişi." H.V.F. Wistone, *Ortadoğu Serüveni, 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü*, Çev. Fuad Davudoğlu, İstanbul, Risale Yayınları, 1999, s.289; Mim Kemal Öke'ye göre: "Bağdat Demiryolu Projesiyle Almanlar, Musul konusuna el atınca, İngiltere de ezeli düşmanı Rusya'yla işbirliğine girecektir. Bu gelişmeler, Birinci Dünya Harbi'nde taraf güçleri de belirleyecektir..." Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi, 1918-1926*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1987, ss. 9-10.

¹³ Avusturya-Macaristan'ın, 28 Haziran 1914'te Sırbistan'a verdiği notanın Sırbistan tarafından kabul edilmeyen 6. maddesi şöyledir: "...28 Haziran'daki cinayetle ilgili olarak, Sırbistan topraklarındaki cinayette parmağı olanlar hakkında adli soruşturma açılacaktır. Avusturya-Macaristan Hükümeti delegeleri bu soruşturma ile ilgili araştırmalara katılacaklardır." Geniş bilgi için bkz. Karal, a.g.e., c. IX, ss.367-373.

¹⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 2 Cilt, 1914-1995, 12. b, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2000, s.100; Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih, 1789-1950*, 5.b., Ankara, Ajans-Türk Matbaası Yayınları, 1961, s.289.

¹⁵ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İstanbul, İleri Yayıncılık, 2006, ss.49-50.

¹⁶ Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında, 2 Ağustos 1914'te İstanbul'da imzalanan Gizli İttifak Antlaşması'nın önemli maddeleri şöyledir:

"1. Bugünkü Avusturya- Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlık karşısında bu antlaşmayı imzalayan iki devlet, kesin bir tarafsızlık gözetmeyi yüklenirler".

"2. Rusya'nın fiili askeri tedbirlere başvurması ve bununla Almanya için Avusturya'ya yüklenmeleri bakımından bir düşmanlık durumu yaratılması halinde, bu durum Türkiye için de yaratılmış olacaktır."

İstanbul'daki Büyükelçisi Wangenheim ile bu gizli antlaşmayı imzaladıktan sonra: "*Bu ittifak devletin istiklalini kurtaracaktır*" diyerek, gelecekte Osmanlı'yı bekleyen felaketin ön koşullarını da hazırlamış oldu.¹⁷

Akdeniz'de İngiliz Donanması'nın takibine uğrayan Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) adlı iki Alman savaş gemisi, 10 Ağustos 1914'te Çanakkale'ye sığınmıştı. Osmanlı Devleti, tarafsız bir devlet olarak, bu gemilerin silahlarını sökmesi ve personelini de gözaltına alması gerekirken, Almanya ile anlaşarak, bu gemileri önceden satın alındığını ve donanmaya kattığını 11 Ağustos 1914'te ilan etmişti. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını korumak amacıyla, olayı protesto etmişler, fazla tepki göstermemişlerdi.¹⁸ İstanbul'daki Alman Yardım Heyeti Başkanı General Liman Von Sanders¹⁹ ve Genelkurmay Karargâhında görevli Yarbay Baron Von Kress Kressenstein,²⁰ Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanında savaşa sokmak için büyük gayret göstermişlerdi. Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat, Meclis-i Mebusan Başkanı Halil ve Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşaları Almanya'nın yanında savaşa katılmaya razı ediyordu.²¹ Yavuz ve Midilli gemilerinin Komutanı Amiral Souchon, Enver ve Ahmet Cemal Paşaların emirleriyle,²² 23 Ekim 1914'te Osmanlı Donanması'nı da alarak, 27 Ekim 1914'te Karadeniz'e çıkmış, 29 Ekim

¹⁷ "3. Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Almanya, Askeri Heyeti'ni Türkiye'nin emrinde bırakacaktır. Türkiye de bu heyetin ordunun sevk ve idaresinde kesin bir etkiye sahip olmasını sağlayacaktır..."

¹⁸ "4. Almanya Osmanlı topraklarının tehdit edilmesi halinde ve tehdiye uğrayan yerde Osmanlı Devleti'ne silahla yardım etmeyi üzerine alır..." Karal, a.g.e., c. IX, ss.380-381; Şefket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c. I, 22. b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, ss.190-191; Armaoğlu, a.g.e., s.108.

¹⁹ Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997, s. 18.

²⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.109; Uçok, a.g.e., s.293; Arı, a.g.e., s.28.

²¹ General Liman Von Sanders, Birinci Dünya Savaşı öncesi Alman Yardım Heyeti Başkanı, savaş süresince; Çanakkale Cephesi'nde 1.Ordu Komutanı, Filistin Cephesi'nde Yıldırım Ordular Grubu Komutanı olarak görev yapmış, Mondros Mütarekesi'nden sonra 31 Ekim 1918'de Yıldırım Ordular Grubu'nu Mustafa Kemal Paşaya teslim ettikten sonra Almanya'ya dönerken İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderilmişti.

²² Baron Von Kress, Kressenstein, Birinci Dünya Savaşı'nda, Gnkur. Harekât Başkanı ve Filistin Cephesi'nde 1. ve 2. kanal Harekâtları, 1., 2. ve 3. Gazze Muharebeleri'ne katılmış, 8.Ordu Komutanı olarak görev yapmış, Gazze'nin İngilizlerin eline geçmesinden sonra görevden alınarak Kafkas Cephesi'nde Tiflis'e gönderilmişti.

²³ Talat ve Halil Paşalar, daha sonra fikir değiştirerek, Osmanlı'nın tarafsız kalmasını savunmuşlardı. Durumu Almanya'ya bildiren Enver Paşa, İtilaf Devletleri'nin kışkırtılarak, Osmanlı'ya savaş açmalarının sağlanmasına karar vermiştir. David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış (A Peace To End All Peace), Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Yayınları, 1994, ss.61-62.

²⁴ Enver Paşanın vermiş olduğu yazılı emir şöyledir: "*Türk filoları Karadeniz'de ve zor kullanmak suretiyle hakimiyet kazanmalıdır. Rus filosunu arayınız ve nerede bulursanız, savaş ilan etmeksizin hücum ediniz.*" Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşanın verdiği emir ise şöyledir: "*Donanmamızın Birinci Komutanlığına atanmış olan Amiral Souchon tarafından donanmanın talimi için Karadeniz'de bulunduğu sırada verdiği her çeşit emre harfi harfine uyulmasını ve bu hususta katiyen tereddüt gösterilmeyerek emirler gereğinin her türlü haller ve şartlar dairesinde yapılmasını isterim.*" Karal, a.g.e., c. IX, ss. 393-394.

1918'de Rus Donanması'na taarruz etmiş, müteakiben Odessa ve Feodosya Novorossik'deki askeri tesisleri bombalamıştı. Osmanlı Devleti, Rusya'ya bir nota vererek, özür diledikten sonra, olaya Rus Filosu'nun sebep olduğunu bildirmiş, Rusya ise cevap notasında bu iddiayı kabul etmemiş, 24 saat içinde Almanların geri gönderilmesini istemişti. Osmanlı'nın Rusya'nın isteğini yerine getirmemesi üzerine, Çar Nikola, bir bildiri ile Osmanlı'ya karşı savaşı başlattığını halkına duyurmuştu. Osmanlı Hükümeti, İngiltere ve Fransa'nın da 4 Kasım 1914'te, kendisine savaş ilanından sonra, bir mazbata düzenleyerek, Padişah'a sunmuş, Ayan ve Mebusan Meclislerinin onayı ile 11 Kasım 1914'te, İtilaf Devletleri'ne savaş ilan etmiştir.²³ Osmanlı, bu savaşı başlatmamış, üç ay sonra savaşa girmiş olmasına rağmen, Kafkasya, Irak, Çanakkale, İran, Sina-Filistin, Hicaz, Avrupa'da Galiçya, Makedonya ve Romanya olmak üzere 10 cephede mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştı. Irak Cephesi'ndeki muharebeler, Osmanlı ile İngiltere arasında cereyan etmiştir.²⁴ Irak Cephesi, Bağdat Demiryolu Hattı'nın Halep-Musul-Bağdat güzergâhını takip etmesi, bu hattın Basra'ya kadar uzatılmasının planlaması, Musul'un stratejik hammadde niteliği taşıyan petrol rezervlerine sahip olması²⁵ ve İngiltere'nin Anadolu'nun güneyinden yumuşak karnını tehdit etmesiyle önem kazanmıştır. İngilizler, Osmanlı daha savaşa girmeden önce, bir İngiliz Hint Tümenini, 15 Ekim 1914'te Bahreyn Adaları'na, bu tümenin bir birliğini de savaşın ilanından 10 gün önce 100 Türk askeri tarafından savunulan Basra güneyindeki Fav'a çıkarmışlardı.²⁶

İngiliz Ordusu, 23 Kasım 1914'te Basra'yı, 8 Aralık 1914'te Kurna'yı ele geçirmişti. İngilizler, düşman bir zihniyetle gelmediklerini, Türk yönetimi yerine özgür ve adil bir yönetim kurulacağını, dine ve geleneklere saygı göstereceklerini duyurarak, propaganda yoluyla halkı kazanmaya çalışmışlardır. Enver Paşa, Binbaşı Süleyman Askeri'yi, 3 Ocak 1914'te

²³ Armaoğlu, a.g.e., s.110; YÖK, a.g.e., c.II, s.46. Geniş bilgi için bkz. Karal, a.g.e., c.IX, ss. 394-399. Churchill, 31 Ekim 1914'te: "Türkiye'ye karşı hemen harekate başlanması" emrini vermiş, İngiliz gemileri, 3 Kasım 1914'te Çanakkale mevzilerini bombalamış, 4 Kasım 1914'te savaş ilan etmiştir. Fromkin, a.g.e., s.63. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girişinin sorumluluğunu, savaştan sonra Sadrazam Sait Halim, Dahiliye Nazırı Talat, Başkomutan Vekili (Padişah Yardımcısı) Enver, Bahriye Nazırı Ahmet Cemal, Meclis-i Mebusan Başkanı Halil, ve Maliye Nazırı Cavit Paşalar dahil hiç kimse üstlenmemiştir. Aydemir, *Tek Adam*, c.1, ss.194-195.

²⁴ Karal, a.g.e., c. IX, s.482.

²⁵ Almanya'nın bağımsızlığını kazandığı 1871'de bir Alman uzmanlar heyeti, Mezopotamya (özellikle Musul)'nın zengin petrol kaynaklarına sahip olduğunu rapor etmiş, bunun üzerine, Padişah II. Abdülhamit 1888 ve 1898 yıllarında yayımladığı iki fermanla, Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol alanlarının Hazine-i Hassa'ya bağlandığını ilan etmişti. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, s.41.

²⁶ İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Koalisyon Kuvvetleri, İkinci Körfez Harekâtı'nda, aynı bölgeye (Fav'a) amfibi müşterek harekât (kara, deniz ve hava kuvvetlerinin işbirliği) icra ederek başarılı olmuşlardır. Bu durum, İngilizlerin, Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi'nde Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladıkları hareket tarzına ait harp ceridelerini çok iyi inceleyerek, tarihten ders çıkardıklarının en önemli göstergesidir.

aşiret ve kabilelerden toplayacağı kuvvetlerin başına atayarak, Basra'yı geri almak için görevlendirmişti. Binbaşı Süleyman Askeri, Ahvaz ve Nasiriye'yi ele geçirmiş, petrol boru hattına sabotajlar yapmış, ancak, Basra'yı tekrar geri almak amacıyla, 12-14 Nisan 1915 tarihleri arasında yaptığı taarruzlarda başarılı olamamış ve intihar etmişti.²⁷ Süleyman Askeri'nin, Basra vilayetini geri almak için yaptığı harekât başarısız olmakla birlikte, İngilizler oldukça telaşlanmışlardı. İran'ın Basra Körfezi'nde bulunan Abadan petrol bölgesini korumak, kuzeye ilerleyerek müttefiki olan Rusya'yla birleşmek ve Türk kuvvetlerinin İran üzerinden Hindistan Yolu'nu kesmesini önlemek amacıyla, General Townshend komutasında harekete geçen İngiliz Kuvvetleri, Türk Kuvvetlerini geri atarak, 3 Haziran 1915'te Amara'ya, 25 Temmuz 1915'te Nasiriye'ye girmişlerdi. İngiliz Ordusu, Eylül 1915'te tekrar harekete geçmiş, 27 Eylül 1914'te Aziziye'yi işgal etmiş, 12 Kasım 1914'te Bağdat'a yürümüş ve 22 Kasım 1915'te Nurettin Paşa komutasındaki Türk Kuvvetleriyle Selmanpak'ta savaşa tutuşmuştu. Selmanpak Muharebesi'nde kuvvetinin üçte birini kaybeden İngilizler, 3 Aralık 1915'te Kut-ul Amara'ya çekilmişlerdi²⁸

Osmanlı Devleti, 12 Aralık 1915'te, Irak Cephesi'nde 6.Orduyu kurmuş, komutanlığına Alman Mareşali Von Der Goltz'u atamıştı. Nurettin Paşanın bu atamaya karşı çıkması üzerine görevden alınmış ve yerine Enver Paşanın amcası Halil Paşa atanmıştı. İngilizler, 7 Aralık 1915'ten 29 Nisan 1916'ya kadar dört ay 23 gün Kut-ul Amara'da kuşatılmış durumda kalmışlardı.²⁹ General Townshend komutasındaki İngiliz Ordusu, kuşatılmış bulunan kuvvetlerini kurtarmak için, 21 Ocak, 7 Mart, 7 Nisan, 24 Nisan 1916 tarihlerinde dört defa Çemberi Yarma teşebbüsünde bulunmuşsa da başarılı olamamıştı. İngiliz Ordusu, T.E.Lawrence'in³⁰ de bulunduğu bir heyetin, Von der Goltz Paşanın veba hastalığından ölümünden sonra yerine atanan Enver Paşanın amcası Halil Paşa ile görüşmesinden sonra 29 Nisan 1916'da, yaklaşık 13.100 (13.309) kişilik ordusuyla Türk Kuvvetlerine teslim olmuştu.³¹

²⁷ Karal, a.g.e., c. IX, s.486.

²⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.112.

²⁹ Gnkur.ATAŞE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. III, Ks.2, *Irak-İran Cephesi*, 1914-1918, Ankara, Gnkur. Basımevi, 2002, s.4.

³⁰ T.E.Lawrence, 10 Nisan 1916'da Mısır'dan Mezopotamya'ya gitmiş, 29 Nisan 1916'da Townshend komutasındaki İngiliz Ordusunun teslim belgesini onaylamış, Mayıs 1916 sonlarında Kahire'ye dönmüştür. Savaş Bakanı Lord Kitchener'in verdiği yetkiyle İngilizlerin Ortadoğu politikasını yürüten Lawrence, 5 Haziran 1916'da Arap İsyanı'nın başlamasını sağlamış, Filistin Cephesi'nin çöküşünün ön koşullarını hazırlayan bu isyan, birleşik kaplar esasına göre Irak Cephesi'ni de çok olumsuz şekilde etkilemiştir. Daniel Yergin *Petrol. Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, çev. Kamuran Tuncay, 2.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s.230; Fromkin, a.g.e., s.194; Geniş bilgi için bkz. Winstone, a.g.e., ss. 282-325.

³¹ İngiliz Irak Cephesi Komutanı General Townshend, erzak yetiştirme operasyonunun fayda vermediğini görünce, 25 Nisan 1916'da, 6.Ordu Komutanlığına teslim şartlarını müzakere etmeyi teklif etmiş, 26 Nisan 1916'da başlayan müzakereler, 29 Nisan 1916'da, 5

Enver Paşa, Kut-ul Amara'da kazanılan başarıyı güney istikametinde geliştirerek, Basra'yı ele geçirmeyi ve İngilizleri Irak'tan tamamen atmayı planlamamıştı. Enver Paşanın Almanların isteklerine uyarak, İran'ı Rus Kuvvetlerinden temizlemek üzere, 13.Kolorduyu İran'a göndermesi, Irak Cephesi'ni zayıflatmıştı. Bu durumu fırsat olarak değerlendiren İngilizler, Irak Cephesi'ndeki kuvvetlerini takviye ederek, 13 Aralık 1916'da tekrar kuzey istikametinde ilerlemeye başlamışlardır. Bu sırada, İngiliz Ordusu'na karşı savaşmak üzere, Irak Cephesi'nde bulunan 6.Ordunun 13.Kolordusu İran'da, 7.Kolordusu Musul'da, 18.Kolordusu Bağdat güneyinde bulunmaktaydı. Bu durumu da fırsat olarak değerlendiren İngilizler, 12 Ocak 1917 'de genel taarruza geçmişlerdi. Halil Paşa, İngiliz Kuvvetlerine imha olmamak için, 25 Şubat 1916'da Kut-el Amara'yı bırakarak, Bağdat istikametinde geri çekilmiş, Bağdat'ın güneyinde yeni bir savunma tesis etmek için, İran'daki 13.Kolorduyu geri çağırması, ancak geç kalmıştır. Türk Kuvvetleri, Aziziye ve Selmanpak'ta düşmanı durdurmaya çalışmış, fakat başarılı olamamıştı. Türk Ordusunun Bağdat'ı boşaltarak geri çekilmesini fark eden İngilizler, 11 Mart 1917'de şehri ele geçirmişlerdi.³² Mustafa Kemal Paşa, Bağdat'ın işgalinden iki gün sonra 13 Mart 1917'de, 16.Kolordu Komutanlığından merkezi Diyarbakır'da bulunan 2.Ordu Komutanlığına atanmıştı.³³

Başkomutan Vekili Enver Paşa, 24 Haziran 1917'de Kafkas Ordular Grup Komutanı Ahmet İzzet Paşa, 2.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 4.Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa, 6.Ordu Komutanı Halil Paşa, Osmanlı Genelkurmay Başkanı Bronzart Paşanın katılımlarıyla Bağdat'ın geri alınmasını görüşmek üzere, Halep'te bir toplantı düzenlemiştir.³⁴ Mustafa Kemal Paşa, 5 Temmuz 1917'de Enver Paşanın telgrafına cevaben Yıldırım Ordular Grubunun 7.Ordu Komutanlığını kabul ettiğini bildirmiştir.³⁵

general, 481 subay olmak üzere toplam 13.100 personelin kayıtsız şartsız teslim olmalarıyla sonuçlanmıştır. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1525-1919, Yayın No.11, s.33; Karal, a.g.e., c. IX, ss.487-488, Arı, a.g.e., ss.217-218. Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi, Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e İki Bin Yıl*, Çev. Galip Üstün, 6.b., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1998, s.232. İngiliz Kuvvetleri, Bağdat'a hareketleriyle teslim olmaları arasında geçen süre içinde 10.000, Kut'tan kurtarılmaları için yapılan hareketlerde 23.000 olmak üzere toplam 33.000 kişi zayıat vermişlerdir. Fromkin, a.g.e., s.195. Gnkur. ATASE Bşk.lığı kayıtlarında, Townshend'in Ordusunun 5 general, 476 subay, 12.828 er olmak üzere toplam 13.309 personelle teslim olduğu belirtilmiştir. Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-Iran Cephesi*, 1914-1918, c. III, Ks. 2, s.4.

³² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1525-1919, Yayın No: 11, s.33; Wistone, a.g.e., s.374; Üçok, a.g.e., s.297; Karal, a.g.e., c.IX, s. 512; Arı, a.g.e., s.267; Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, s.49; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. III, Ks.2, *İran-İrak Cephesi*, s. 317.

³³ Arı, a.g.e., s. 267.

³⁴ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. IV, Ks. 2, *Sina-Filistin Cephesi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1986, s. 69.

³⁵ Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, 3.b., Ankara, TTK Yayınları, 1995, s.130.

Bağdat'ı geri almak amacıyla, 11 Temmuz 1917'de Padişah'ın onayının alınmasını müteakip, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Almanya'nın Genelkurmay Başkanı olan Mareşal Falkenhayn komutasında Yıldırım Ordular Grubu kurulmuştu.³⁶ İngilizlerin Sina-Filistin Cephesi'nde Üçüncü Gazze Taarruzu'nu yapacaklarının anlaşılması ve durumun kritikleşmesi üzerine, Bağdat harekâtından vazgeçilmiş, Yıldırım Ordular Grubu Sina-Filistin Cephesi'ne tahsis edilmişti.³⁷ Yıldırım Ordular Grubunda 7.Ordu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, bu orduda 3.Kolordu Komutanı Albay İsmet Beyle (İnönü) birlikte hazırladığı 20 Eylül 1917 tarihli, ülkenin koşullarını, Alman Mareşali Falkenhayn ile çalışamayacağını bildiren tarihi raporunu, Başkomutan Vekili Enver, Dahiliye Nazırı Talat ve Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşalara göndermiş, Enver Paşa tarafından ciddiye alınmadığını görünce, 9 Ekim 1917'de istifa etmiş, Fevzi Paşanın (Çakmak) komuta ettiği, eski görevi olan 2.Ordu Komutanlığını da kabul etmemiş, bir ay izinli sayılarak İstanbul'a gitmiş, yerine Fevzi Paşa görevlendirilmişti.³⁸ Mustafa Kemal Paşa, 7.Ordu Komutanlığından ayrıldıktan sonra, Halep'ten İstanbul'a gidebilmek için, tren bileti alacak parasının olmadığını şöyle ifade etmiştir:

"...Burada hatırıma gelen hazin bir noktayı da ilgilendirseniz işaret edeyim. Ben, Halep'te mevki ve görevime son veren bu girişimde bulunduğum ve en son teklif olunan 2.Ordu Komutanlığını da reddettiğim sırada, Halep'ten İstanbul'a gitmek için, tren ücreti ödeyecek kadar param olmadığını bilmiyordum... Yalnız, beş-on atım ve kısrağım vardı. Zamanla edinilmiş ve yetiştirilmiş cins atlar ve kısraklardı. Salih'i çağırdım ve: Bu atlardan bir kaçını satıp da İstanbul'a gidebilirim dedim... Fakat benim en güzel atlarımı pazarda satın alacak bir tek adam çıkmamıştır... Cemal Paşa,

³⁶ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, s. 83; Tezer, a.g.e., s.129.

³⁷ Arı, a.g.e., ss.283-284. Mustafa Kemal Paşa, Padişah VI. Mehmet Vahdettin'in emriyle 5 Ağustos 1918'de tekrar 7.Ordu, 31 Ekim 1918'de Yıldırım Ordular Grubu Komutanı olarak atanmıştır. Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.III, Ks.2, *Irak-İran Cephesi*, s.471.

³⁸ Mustafa Kemal, 20 Eylül 1917 tarihli raporunda Irak Cephesi ile ilgili şunları ifade etmiştir:

"...Irak'ta İngilizler hedeflerini ele geçirmişlerdir. Bu sebeple istilalarını daha ileri götürmeleri için siyasi, iktisadi ve askeri zorunlulukta olmadıkları kanısındayım. Bununla beraber, onlar harekâtını sürdürür ve başarıya ulaşırlarsa, kaybedilenlere, örneğin Musul'un da ilavesi, kesin sonuca pek etki yapmaz. Denilebilir ki, genel durum adeta değişmemiş olur. O halde bu cephede dahi beklemekten başka bir şey yapamayız... Sözün kısası, gerek mülki idare ve gerekse halk içinde yapılacak işlerin herhangi bir olağan memleket sorunu değil, en birinci bir memleket savunması olduğu, bu dönemde yurdun hiçbir köşesinin herhangi bir yabancı idaresi altına verilmesi, saltanat hayatını kesin olarak yıkar ve ortadan kaldırır..." Mustafa Kemal bu sözleriyle adeta savaşın sonucuna ve Musul'un geleceğine işaret etmiştir. Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. IV, Ks. 2, *Sina-Filistin Cephesi*, ss.106-111; Aydemir, *Tek Adam*, c.I, ss.273-274; Arı, a.g.e., ss. 292-293; Geniş bilgi için bkz. Tezer, a.g.e., ss.141-160. Mareşal Falkenhayn'ın yerine, 25 Şubat 1918'de, bir başka Alman Mareşal Liman Von Sanders atanmıştı. Karal, a.g.e., c. IX, s. 534.

hepsi için iki bin altın teklif etti, kabul ettim ve bu suretle İstanbul'a hareket ettik... Bir gün İstanbul'da Bahriye Müsteşarı Vasıf Paşadan bir tezkere aldım. Bu tezkereye bağlı 'Cemal Paşa' imzalı telgrafta şunlar yazıyordu: Hayvanlarınızı beş bin liraya sattım Sizden çok ucuz almışım. Üç bin lirasını nereye göndereyim?.. Cemal Paşa merhum, üç bin lirayı Vasıf Paşa aracılığı ile bana göndermişti..."³⁹

3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması

Orta Doğu devletleri ve haritası, İtilaf Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı devam ederken verdikleri kararlara dayanmaktadır.⁴⁰ İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya), hasta adam olarak ifade ettikleri ve savaş sonrası kesin olarak dağılıcağına inandıkları Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını paylaşmak için, Birinci Dünya Savaşı süresince aralarında gizli antlaşmalar yapmışlardır. Orta Doğu devletlerinin bugünkü coğrafi sınırları bilindiği gibi, itilaf Devletleri'nin, Birinci Dünya Savaşı esnasında aralarında yaptıkları bu gizli antlaşmalarla belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri (Almanya ve Avusturya-Macaristan)'nin yanında yer alması, önceden düşünülen paylaşma planının uygulanmasını hem kolaylaştırmış hem de süratlendirmiştir.⁴¹

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın, 25 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazı girişindeki tabyaları bombalamaları üzerine, 4 Mart 1915'te anılan devletlerin elçilerine bir nota vererek, savaşın sonunda; İstanbul ve Boğazlar'la Midye-Enez hattının doğusu, Sakarya ağzı-Gemlik Körfezi batısı arasında kalan bölgeyle Çanakkale Boğazı çıkışında bulunan Gökçeada ve Bozcaada'yı istiyordu. Rusya buna karşılık, müttefiki olan İngiltere ve Fransa'nın Anadolu ve Orta Doğu'daki Osmanlı topraklarıyla İskenderun Körfezi ve Toroslar'a kadar Çukurova bölgesi üzerindeki haklarını tanıyordu.⁴²

İngiltere, Fransa ve İtalya, Çanakkale Savaşları'nın kara hareketi başlarken, 25-26 Nisan 1915'te, Londra'da bir gizli antlaşma imzalamışlardı. Bu antlaşmaya göre; İtalya'nın 1911 yılında yapılan Trablusgarp Savaşı esnasında ele geçirdiği Trablusgarp, Bingazi ve 12 Ada'yı tamamen egemenliği altına alması, İngiltere, Fransa ve Rusya, Türkiye'nin Asya'daki

³⁹ Falih Rıfki Atay ve Mahmut Soydan, *Atatürk'ün Anıları*, 1917-1919, Ankara, Olgaç Matbaası, 1982, ss.25-36; Yılmaz Çetiner, *Son Padişah Vahdettin*, 2.b., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993, ss.47-48; Aydemir, *Tek Adam*, c. I, ss.275-276; Vamik D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*, Ankara, Bağlam Yayınları, 1998, s.144. Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu Komutanlığı görevini, vekaleten Ali Rıza Paşaya bırakarak, 11 Ekim 1917'de İstanbul'a gelmiştir.

⁴⁰ Fromkin, a.g.e., s.1.

⁴¹ Turan, a.g.e., s.67.

⁴² Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991, ss.157-158; Karal, a.g.e., c. IX, ss. 541-542.

topraklarını paylaştıkları takdirde, İtalya'ya Antalya bölgesinde onlara eşit pay verilmesi kabul ediliyordu.⁴³

İngiliz Ordusu Irak Cephesi'nde Kut-ul Amara'da kuşatılmışken, İngiltere adına Mark Sykes, Fransa adına General Picot tarafından 26 Nisan-9 Mayıs 1916 tarihlerinde teati edilen belgelerle Sykes-Picot gizli Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmaya göre: Boğazlar ile doğuda Trabzon'un batısında belirlenecek bir noktaya kadar olan bölgenin, Van ve Bitlis'in güneyine doğru Muş, Siirt, Fırat, Cezire-i Ömer ve Ameriye'ye kadar uzanan yerler Rusya'ya veriliyordu. Aladağ, Kayseri, Akdağ-Yıldızdağ, Zara, Eğin, Harput'la sınırlanan araziyle Kilikya, Suriye ve "Musul" Fransa'ya, Hayfa, Akka, Irak ve Fransa'ya verilen bölgenin güneyi İngiltere'ye, Filistin uluslar arası idareye tahsis ediliyordu.⁴⁴

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, Rusya'da, 12 Mart 1917'de Çarlık devrilmiş ve Bolşevik rejimi kurulmuştur.⁴⁵ Rusya'nın ihtilalden sonra savaştan çekilmesi üzerine, İngiltere ve Fransa İtalya'yı kendi yanlarında savaşa sokmak için, yeni tavizler vermeye razı olmuşlardı. İtalya, İngiltere ve Fransa temsilcilerinin, 21 Nisan 1917'de St. Jean de Maurienne'de aldıkları kararlar göre: Sykes-Picot Antlaşması'nı kabul etmek şartıyla, Antalya'ya ilaveten İzmir de İtalya'ya veriliyor, Konya'ya kadar bir nüfuz bölgesi tanınıyordu.⁴⁶ Bu antlaşmanın geçerli olması için, Rusya tarafından da kabul edilmesi gerekiyordu. Rusya, Bolşevik İhtilali nedeniyle savaştan çekilmiş ve bu kararları imzalamamıştı. İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak amacıyla yaptıkları bu antlaşmalarla, 'Şark Meselesi' adını verdikleri sorun da görünürde köklü bir biçimde çözülmüş oluyordu.⁴⁷

4. Mondros Mütarekesi'ne Giden Yol

Mondros Mütarekesi'nden önce 4 Temmuz 1918'de, Osmanlı Padişahı Sultan V.Mehmet Reşat ölmüş ve yerine Velihaht VI. Mehmet Vahdettin Padişah olmuştu.⁴⁸ Türk Ordusunun Altınköprü'ye çekilmesini fırsat olarak değerlendiren İngiltere, Sykes-Picot Antlaşması'nda Fransa'ya vermeyi

⁴³ Karal, a.g.e., c. IX, ss.542-544; Turan, a.g.e., ss.67-68; Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, 4. b., İstanbul, Beta Basım Yayım ve Dağıtım, 1993, ss.3-4.

⁴⁴ Göze, a.g.e., s.4; Wistone, a.g.e., s.313; Turan, a.g.e., s.68; Karal, a.g.e., c. IX, s.,544; Armaoğlu, a.g.e., s. 125, 321. Birinci Dünya Savaşı esnasında, İtilaf Devletleri arasında yapılan Sykes-Picot Antlaşması'nda, ilk defa "Musul" konusu açık olarak gündeme getirilmiş, bu bölge Fransa'ya tahsis edilmişti. Bu Antlaşma imzalandığı sırada, İngiliz Kuvvetlerinin Bağdat ve Musul'u ele geçirmek amacıyla icra ettiği harekât başarısızlıkla sonuçlanmış ve İngiliz Ordusu 29 Nisan 1916'da Kut-ul Amara'da Türk Ordusuna teslim olmuştu. Hacettepe Üniversitesi, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti*, 5.b., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2004, s.107.

⁴⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.131.

⁴⁶ Tansel, a.g.e., s.160; Turan, a.g.e., s.69; Arı,a.g.e., s.275; Göze, a.g.e., ss.4-5; Karal, a.g.e, c. IX, ss. 545-566; Armaoğlu, a.g.e., ss.135-136.

⁴⁷ Karal, a.g.e., c. IX, s. 546.

⁴⁸ Arı, a.g.e., s. 360.

taahhüt ettiği Kerkük'ü, 7 Mayıs 1918'de işgal etmiş, 25 Mayıs 1918'de geri alınan Kerkük, 25 Ekim 1918'de tekrar İngilizlerin eline geçmişti.⁴⁹ Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Harbi'nde İtilaf Devletleri'ne karşı savaştığı 10 cepheden sadece Irak ve Filistin Cephelelerinde mağlup olarak toprak kaybına uğramıştır. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de mütarekeyi kabul ederek, Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesinden sonra, Anadolu'nun işgale uğramaması ve halkın daha fazla ezilmemesi için, bir an önce mütareke yapmayı düşünüyordu.⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin, mütareke yapmaya karar vermesinde, Hükümet Programı'nda belirtildiği şekilde, ABD Başkanı Wilson'ın 14 maddelik bildirisinin 12.maddesi de etkili olmuştur.⁵¹ Mondros Mütarekesi imzalandığında, Ali İhsan Paşanın komutasındaki 6.Ordu, Musul'un 120 kilometre güneyinde Ane-Küçükzap-Altınköprü-Kerkük-Süleymaniye hattında bulunmaktaydı. Filistin Cephesinde bulunan Mustafa Kemal Paşanın komutasındaki 7. Ordunun Halep kuzeyine çekilme harekâtına paralel olarak 6. Ordunun da daha kuzeye çekilmesi ve iki ordunun müşterek bir cephe tesis etmesi düşünülmekteydi.⁵²

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Irak Cephesi'nde Kut-ul Amara'da esir alınan ve halen İstanbul Heybeliada'da tutuklu bulunan General Townshend'la görüşmüştür. O da 18 Ekim 1918'de Akdeniz'deki İngiliz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe'un yanına gitmiş, Osmanlı Devleti'nin

⁴⁹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1525-1919, Yayın No: 11, s. 33; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri*, Yayın No: 46, s.3; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.III, Ks.2, *Irak-İran Cephesi* s. 540, 543, 573; Arı, a.g.e., s.350, 353-354, 391. İngilizlerin Kerkük'ü işgal ettiği 25 Ekim 1918'de Mustafa Kemal'in 7.Ordusu, İngiliz ve Arap Ordularını Halep kuzeyinde mağlup ederek durdurmayı başarmış ve Anadolu'ya girmelerine müsaade etmemiştir. Aydemir, *Tek Adam*, c.1, s.288; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, ss.728-729.

⁵⁰ Sadrazam Ahmet İzzet Paşa 19 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusanda okuduğu Hükümet Programında:

"1. İçte ve dışta barışın sağlanması gereklidir..."

"3. Wilson Prensiplerine uygun bir barışı kabul edeceğiz."

"4. Arap illeri işini, Halifelik ve Saltanat'a bağlılıkları baki kalmak şartıyla bir muhtariyet vermek suretiyle çözümlenmeye çalışacağız." demiştir. Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, ss.106-111; Turan, a.g.e., s.72.

⁵¹ Tarihe "Wilson Prensipleri" olarak geçen bu bildirinin 12. maddesinde: "...Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milliyetlere muhtar gelişme imkânları verilecek. Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu, milletlerarası garanti altına konacak..." denilmektedir. Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Türk İstiklal Harbi*, c.1, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3.b, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1999, s.31, Turan, a.g.e., s.72; Üçok, a.g.e., s.313; Armaoğlu, a.g.e., s.139; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c. I, 4.b., İstanbul, Burçak Yayınevi, 4. b., 1968, s.35; Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., s.111.

⁵² Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Türk İstiklal Harbi*, c. I, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.15.

mütareke isteğini iletmış, 23 Ekim 1918 'de Ahmet İzzet Paşaya bir telgraf çekerek, mütareke şartlarını görüşmek üzere, Osmanlı temsilcilerinin gönderilmesini talep etmiştir.⁵³ Osmanlı Mütareke Heyeti'ne; Bahriye Nazırı Rauf (Orbay), Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet, Kurmay Yarbey Sadullah Bey, Heyet Kâtipliğine Ali Bey görevlendirilmişlerdi. Heyet, 24 Ekim 1918'de İstanbul'dan hareket ederek, 26 Ekim 1918'de Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'na ulaşmış, 27 Ekim 1918 'de Amiral Calthorpe başkanlığındaki İngiliz Heyeti'yle görüşmeye başlamıştır. Mondros Mütarekesi, 31 Ekim 1918 günü öğleden sonra yürürlüğe girmek üzere 30 Ekim 1918 günü saat 20.03'te imzalanmıştır.⁵⁴

Ordinaryüs Prof. Dr. Enver Ziya Karal'a göre: "*Mondros Mütarekesi'nin karakteri; Osmanlı İmparatorluğu'na son vermesi, imparatorluk dışında kalan Türkiye'nin paylaşılmasına zemin hazırlaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğini kısıtlanması noktalarında toplanabilir.*"⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün sonra Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına atanmıştır.⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1918'de Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığını Mareşal Liman Von Sanders'ten teslim aldıktan sonra (Karargahı Adana'da, cephesi Halep kuzeyinde) birliklerini takviye ederek ve yeniden tertipleyerek, Anadolu'nun güneyinden yumuşak karnına

⁵³ Osmanlı Hükümeti'nin İspanya aracılığıyla barış isteği, ABD Başkanı Wilson tarafından 31 Ekim 1918'e kadar cevaplandırılmamıştır. ABD, bu sırada Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeyi düşünmüş, ancak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığından geç kalmıştır. Theodor Roosevelt, 24 Ekim 1918'de: "*Bir saat dahi kaybetmeksizin Türkiye'ye savaş açılmalıdır.*" demiştir. Karal, a.g.e., c. IX, ss.557-558.

⁵⁴ Mondros Mütarekesi'nin Irak Cephesi'ni ilgilendiren maddeleri şunlardır:

"5. Hudutların muhafazası ve iç asayişin devam ettirilmesi için lüzum görülecek askeri kuvvetten maadasi'nin (başkasının) derhal terhisini, iş bu Kuva-yı Askeriye (askeri kuvvet)'nin miktar ve vaziyetleri İtilaf Hükümetleri tarafından Devlet-i Aliyeye müzakere edildikten sonra, takarrur ettirilecektir (karar verilecektir)."

"7. Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda(durumunda) herhangi stratejik noktasını işgal etme hakkına haiz olacaklardır."

"16. Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kuvvetleri en yakın İtilaf komutanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki Kuvvetlerin intizamı muhafaza için gerekli miktardan maadasi (başkası) 5. maddedeki şartlara tevikan (uyarınca) kararlaştırılacak vechile (şekilde) geri çekilecektir." Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu: İSH., Kutu (K):7, Gömlek (G):82, Belge No(B):82-1; a.g.a., K.7, G.83, B.83-1; a.g.a., K.7, G.83, B.83-6. Arı, a.g.e., ss. 393-394. İngilizler, 25 Ekim 1918'de başlattıkları taarruzla Mondros Mütarekesi'nin imza edildiği 30 Ekim 1918 günü Kalatürşarük'te bulunan 6.Ordunun Diçle Grubunu esir almışlardır. Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1983, s.221; Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, ss.41-43. Bu duruma göre, sekiz piyade alayı, 8192 personel, 3546 hayvan ve 57 top düşmana terk edilmiştir. Gnkur.ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, İran-İrak Cephesi*, 1914-1918, c. III, Ks.2, ss.588-589.; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, ss.734-735.

⁵⁵ Karal, a.g.e., c. IX, ss.560-561.

⁵⁶ Tezer, a.g.e., s.174.

yönelmiş bulunan İngiliz Ordusunun tehdidine karşı, Irak cephesi ile koordineli olarak Filistin Cephesi'nde mücadeleyi sürdürmek istiyordu.⁵⁷

Irak Cephesi'ndeki 6.Ordu Komutanı Ali İhsan Paşanın 1 Kasım 1918 sabahı İngiliz Irak Cephesi Komutanı General Marshall'a gönderdiği mektubunda, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'de iki taraf kuvvetlerinin buldukları hatlar arasındaki arazinin tarafsız bölge olduğu özellikle belirtilmişti. 6.Ordu karşısındaki İngiliz Ordusu mütareke imzalandığı anda, Ane-El Hazar-Gayya-regaz kuyuları-Altınköprü-Kerkük-Tuzhurmata-Selahiye-Hanikin hattında bulunmaktaydı.⁵⁸ General Marshall, Ali İhsan Paşanın gönderdiği mektuba karşılık olarak 2 Kasım 1918'de verdiği cevabında: "*Mondros Mütarekesi'nin 7.maddesine göre, lüzum gördüğü stratejik noktaların işgal hakkına haiz olduğunu, 16. maddeye göre de, Irak'ta bulunan Türk birliklerinin teslim olmaları gerektiğini*" bildirmişti.⁵⁹ General Marshall'ın mektubundan; Musul vilayetini (Musul, Erbil, Süleymaniye ve Kerkük) ve Güneydoğu Anadolu'nun stratejik noktalarını işgal ederek petrol bölgesini kontrol etmek ve Sykes-Picot Antlaşması'nın şartlarını gerçekleştirmek istediği anlaşılmaktaydı.

İngiliz Süvari Tümeni Komutanı General Cassel'e Musul'u işgal etmesi ve Irak hududu içinde bulunan bütün garnizonların silah, mühimmat, erzak ve teçhizatına el koyması emredilmişti. İngilizler, gerekli tebligatı yaptıktan sonra, Musul şehrini kuşatmak üzere 3 Kasım 1918 'de hareket etmişlerdi. General Cassel; "*Irak'ın kuzey hududunun Süleymaniye-Köysancak-Erbil-Akra-Amadiye-Siirt-Silvan-Ergani-Osmaniye-Siverek hattından geçtiğini, bu hattın güneyinde kalan tüm Türk birliklerinin silah ve cephaneleriyle birlikte*

⁵⁷ Mustafa Kemal, sorumluluk bölgesinin savunulması hakkındaki düşüncelerini hatıra defterinde şöyle açıklamıştır:

"*Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığını üzerime aldıktan sonra düşündüğüm esaslı noktalar şunlardı: Doğrudan doğruya elim altında bulunan kuvvetleri geçirdikleri bütün badirelere rağmen, işe yarar gerçek kuvvet haline getirmek, tensik etmek, teşkil etmek, takviye etmek. Hicaz Kuvveyi Seferiyesi'ni, Maan kuvvetlerini hiçte hesaba katmayı düşünmedim. Onların aslında tutsak olmaya mahkûm olduklarını iki yıl önce Cemal ve Enver Paşalara anlatmıştım. Musul yöresinde bulunan 6.Orduyu, faydalanılacak bir durumda görmek isterdim. Bu maksatla,bu ordunun komutanıyla doğrudan doğruya muhabereye giriştim. İstanbul ve Çanakkale yöresinde bulunan kuvvetlere umut bağlamıyordum. Doğuda Azerbaycan ve İran'da bulunan ordularla hiçbir ilişkim ve temasım yoktu. Onlar için henüz bir şey düşünenecek halde değildim. Aden kapısını zorlayan Saif Paşa Tümeninin mevcudiyetini bile hatırlamıyorum. Fakat her şeyden önce elimin altında bulunan 7 ve 2.Orduların istediğim biçimde takviyesi halinde, bütün felaketlere rağmen, Türk sesinin işittirilebileceği kanısındaydım. Bu yolda işe başladım, bana yardım eden ordu, kolordu komutanları ve kurmay arkadaşlarım benim bu düşünce ve görüşlerimi anlamış ve bana her ihtimale karşı yardım etmeye söz vermiş kişilerdi."* Falih Rıfki Atay, *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri*, İstanbul, Sel Yayınları, 1955,ss.6-12; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, ss. 732-733; Belen, a.g.e., c.V, s.216.

⁵⁸ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Türk İstiklal Harbi*, c. I, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 110.

⁵⁹ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. III, Ks.2, *Irak-İran Cephesi*, s. 614.

teslim edilmesini” istemişti.⁶⁰ Bu istek, Musul ve Diyarbakır vilayetleriyle Urfa ve Siirt sancaklarının da Irak sınırlarına dâhil edilmesi anlamını taşımaktaydı. İngiliz birlikleri, Mondros Mütarekesi şartlarına aykırı olarak ve mütareke imzalandığı anda bulunulan hattı ihlal ederek, 3 Kasım 1918’de Musul’a girmişlerdir.⁶¹

Osmanlı, Mondros Mütarekesi şartlarına göre, bir taraftan işgal edilir ve parçalanırken, bir taraftan da iktidar mücadelesi içinde bulunmaktaydı. Ahmet İzzet Paşa, 14 Ekim 1918’de, Enver ve Talat Paşaların yerine Sadrazam ve Erkan-ı Harbiye-i umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olduktan sonra, Talat, Enver, ve Ahmet Cemal Paşalar, İngiliz Ordusu Musul’a girdiği gün 2-3 Kasım 1918 gecesi yurt dışına kaçmışlardı.⁶² Filistin Cephesi’nde Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi şartlarında açık olarak belirtilmediği halde, İtilaf Devletleri temsilcilerinin istekleri, Osmanlı Hükümeti’nin de bu istekleri kabul etme eğilimi karşısında, 6 Kasım 1918’de Sadrazam Ahmet İzzet Paşaya düşüncelerini şöyle yazmıştı:

“...İskenderun’a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmaya teşebbüs edecek İngilizlere ateşle karşı konmasını ve 7.Orduya hâlihazır bulunulan hatta gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak, büyük kısmı Katma-İslâhiye istikametine hareketle Kilikya hududuna girmesini emrettim. İngilizlerin kandırıcı muamele, teklif ve hareketlerini İngilizlerden ziyade mühik ve nazik gösterecek ve buna mukabil cemile ibrazımı mutazammın olacak (kapsayacak) emirleri tatbik etmeye yaradılışım elvermediğinden, halbuki Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığının düşünceleri doğrultusunda hareket edemediği takdirde birçok töhmet altında kalacağım tabii olduğundan, komutayı hemen teslim etmek üzere, yerime tayin edeceğiniz zata ivedi tebliğini hassaten istirham eylerim.”⁶³

⁶⁰ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Türk İstiklal Harbi*, c. I, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 115.

⁶¹ Gnkur. Atase Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi*, c. III, Ks.2, *Irak-İran Cephesi*, s. 618; Armaoğlu; a.g.e., s.142 ; Turan, a.g.e., ss. 73-74. “Rauf Bey ve heyeti, İstanbul’a dönünce ateşkes anlaşmasının bir teslim anlaşması olmadığını ileri sürerek, koşullarını olduğundan daha yumuşak göstermeye çalıştılar.” Fromkin, a.g.e.,s.371. Ancak, İngiliz Ordusu, 3 Kasım 1918’de Musul’a, 9 Kasım 1918’de İskenderun’a ve İtilaf Devletleri Donanması 13 Kasım 1918’de İstanbul’a girince aldatıldıklarını ve yanıldıklarını anlamışlardı.

⁶² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Yayın No.11, s.33; Atatürk, *Nutuk* 7.b., Ankara, Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, Gnkur. Basımevi, 1981, s.1; Winstone, a.g.e.,s.75; Şefket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa*, c. III, 1914-1922, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, ss.493-494; Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 9.b., Ankara, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 2004, ss.239-240.

⁶³ Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, K.67, G.70, B.70-2; Atatürk’ün Tanım, *Telgraf ve Beyanmeleri* (ATTB), c. IV. Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, 1991, ss.19-20.

Amiral Calthorpe'un yanında bulunan Osmanlı Devleti'nin irtibat subayı Deniz Yüzbaşı Şefket imzasıyla Mustafa Kemal Paşaya gelen telgrafta: "*Britanya Hükümeti'nden aldığım talimata tevfikan Mütareke'nin 7, 10 ve 16. maddeleri gereğince, İskenderun Komutanı'nın, General Allenby tarafından kendisine bildirilecek müddet zarfında, şehri teslim etmesini, aksi takdirde mezkur (adı geçen) generalin şehri zorla işgal edeceğini zatınıza teklif ve komutana talimat verilmesini talep ederim*" yazıyordu.⁶⁴ İngilizler, Mustafa Kemal'in düşüncelerini ve endişelerini teyit eden, İskenderun'un teslimi hakkındaki isteklerini nihayet bildirmişlerdi. İngilizler ve Fransızlar, Rauf Bey (Orbay)'in imzaladığı Mondros Mütarekesi şartlarını ve ülkemizin işgal edilmeyeceği teminatını ihlal etmeye başlamışlardı.⁶⁵ Ahmet İzzet Paşa, önceki mesajlarını tekzip eder mahiyette 8 Kasım 1918'de, Mustafa Kemal Paşaya : "*Şehri teslim teklifine hak ve salahiyetleri yoksa da, İskenderun şehri için Mütareke feshedilemeyeceğinden, müracaat halinde şehrin tahliye ve teslim edilmesini*" emrediyordu.⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa, İskenderun'un boşaltılmasına dair Ahmet İzzet Paşadan aldığı emri, 8 Kasım 1918'de ilgililere tebliğ etmiş, İskenderun'un İtilâf Devletleri'ne verilmesinin mahzurlarını da şöyle açıklamıştı:

"...6.Ordu Komutanı'nın, 7 Kasım 1918 tarihli rapor muhteviyatına nazaran İngilizleri Nusaybin-Cerablus-Halep demiryolunu işgale işaret olan ve Irak İngiliz Ordusu Başkomutanı'nın Musul'un derhal terk edilmesini ve aksi takdirde zorla gireceği hakkında teklifi ne suretle açıklanabilir? İngilizlerle yapılan Mütareke'nin imzalanan şekli, Osmanlı Hükümeti'nin selametini içerecek mahiyette değildir. Mezkur maddelerin şüpheli ve müspet manalarının bir an evvel tespit edilmesi lazımdır. Yoksa İngilizlerin isteklerine bugüne kadar olduğu gibi mukabelede devam olunduğu takdirde, Payas-Kilis hattına kadar olan araziye isteyen İngilizlerin yarın Toros'a kadar olan Kilikya muntikasını ve daha sonra Konya-İzmir hattının işgalinin lüzumlu olduğu tekliflerinin birbirlerini takip edeceği ve sonuçta Ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idaresi, hatta Bakanlar Kurulunun Britanya Hükümeti tarafından seçilmesi lüzumu gibi tekliflerin karşısında kalınmak durumunda bulunulacaktır. Şahsen, her ne hal ve durumda bulunursam

⁶⁴ Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, K.67, G.75, B.75-2.

⁶⁵ Rauf Bey (Orbay) anılarında, İngilizler'in Mondros'ta kendisini aldattıklarını ve verdikleri sözlerinde durmadıklarını şöyle anlatmaktadır: "*Kırım Savaşları'ndan beri İngilizlerin ve Fransızların yalnız ahitlerine değil, vaatlerine de sadık milletler oldukları hakkında milletimizde umumi bir kanaat vardı. Bu kanaate ben de iştirak ediyordum. Ne yazık ki, bu fikir ve kanaatlerimizde yanılmıştık. Mütareke'nin hemen ertesi günleri, gördüğümüz hareket tarzlarıyla tamamiyle hayal kırıklığına uğradık!..Rızalarıyla kabul ettikleri şartlara, hiçbir makul sebep olmaksızın riayet etmediler ve Mütarekename'yi yırtta yırtta parçaladılar!..*" Çetiner, a.g.e., ss. 30-31.

⁶⁶ Gnkur. ATASE Bşk. lığı Arşivi, K.7, G.21, B.21-2; K.67, G.72, B.72-1.

*bulunayım, doğruluğuna kani olduğum bu hususu icap edenlere arz etmeyi memleketin selameti bakımından uygun bulurum...”*⁶⁷

Mustafa Kemal, Sadrazam Ahmet İzzet Paşayı ikna edemeyince, verilen emre uyararak İskenderun'u İngilizlere teslim etmek zorunda kalmıştı.⁶⁸ İskenderun'un teslimiyle ilgili protokol "*İskenderun'un civarı, 9 Kasım 1918'den itibaren Osmanlı Ordusu tarafından tamamen boşaltılacaktır...10 Kasım 1918 saat 08.00'de Amanos Dağları ve İskenderun Körfezi'yle çevrili bölgeyle Payas'a kadar olan arazi Osmanlı Ordusu tarafından boşaltılacak, bu saatten sonra yakalanacaklar harp esiri sayılacaklar ve düşmanca davrananlar kurşuna dizilecektir. Tahliye edilen yerlerdeki orduya ait malzeme yerinde bırakılacak ve sonra haklarında muamele yapılacaktır...*" şeklindeydi.⁶⁹ Mustafa Kemal, İngilizlerle yapılan Protokol hakkında Genelkurmay Başkanlığına: "*İskenderun, 9 Kasım 1918'de, 15 kişilik bir İngiliz kıtası tarafından işgal edilmiştir. İngilizler yalnız şehri işgal etmekle kalmamışlar, aynı zamanda şehri Anadolu'dan tecrit etmişlerdir. 41.Tümen Payas ve kuzeyine alınmış, Antakya'da bırakılan bir bölük de, Reyhanlı üzerinden 24.Tümene katılmıştır*" yazılı bir rapor gönderiyordu.⁷⁰

İngilizler, Sadrazam Ahmet İzzet Paşayı kullanarak İskenderun'u ele geçirmeyi başarmışlardır. Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in, İngilizlerle Fransızlara karşı mücadeleye devam etme azim ve kararlılığı karşısında, Mondros Mütarekesi şartlarını ihlal edeceğinden korkarak, 7 Kasım 1918'de, Yıldırım Ordular Grubu'nu ve 7.Orduyu lağvetmiştir. Mustafa Kemal, 31 Ekim 1918'te teslim aldığı Yıldırım Ordular Grubunu bir hafta süreyle sevk ve idare etmiş, İngilizlere teslim etmemiş, özellikle bu gücün subay kadrosu Milli Mücadele'de Düzenli Orduya geçişin ön koşullarını hazırlamıştır.⁷¹ İngilizler, 9 Kasım 1918'de İskenderun'u ele geçirdikten sonra, 11 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmişlerdir.⁷² Mustafa Kemal Paşa, Yarbay Halit Beyin 22 Ocak 1922'de Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği bir rapora dayanarak, Musul vilayetinin Ali İhsan Paşanın ihmali sonucu

⁶⁷ a.g.a., K.5,G.27,B.27-1; a.g.a., K.67,G.73,B.73-1; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, ss.21-22.

⁶⁸ İngilizler, Mondros Mütarekesi Şartlarına aykırı olarak Filistin Cephesi'nde İskenderun sancağı ve Irak Cephesi'nde Musul vilayeti için aynı taktiği, eş zamanlı olarak uygulamışlardır. a.g.a., K.1,G.6, B.6-1;6-7;6-9.

⁶⁹ a.g.a., K.5, G. 29, B.29-1.

⁷⁰ a.g.a., K.5, G. 27, B.27-1.

⁷¹ Volkan, a.g.e., s.155; Çetiner, a.g.e.,s.28; Tansel, a.g.e., c. I, s.47; Turan, a.g.e., s.101; Aydemir, *Tek Adam*, c. I, s.317. Yıldırım Ordular Grubunu teşkil eden: 3.Kolordu Samsun ve Sivas'a, 15.Kolordu Erzurum'a, 20.Kolordu Ankara'ya, 12.Kolordu Konya'ya intikal ettirilmiş, Mustafa Kemal, Milli Mücadele'ye başlarken, bu güzergahı takip etmiş, isyanların bastırılması, Doğu ve Batı Cephesi'ndeki Muharebeler büyük ölçüde bu kuvvetler tarafından icra edilmiştir.

⁷² Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., s.273.

kaybedildiğini değerlendirmiştir.⁷³ Selahattin Tansel'e göre: "Sözün kısası, İngilizler, birkaç gün önce imzaladıkları bir mütarekeye saygı göstermediği ve Osmanlı Hükümeti de gereğinden fazla korkak davrandığı için, Musul terk edildi."⁷⁴ Türk birlikleri, İngilizlerle yapılan toplantıda alınan karar gereğince, 15 Kasım 1918 öyleye kadar Musul'u İngilizlere tamamen terk ettiler. İngilizler, Türk memurlarını görevlerinden alarak Musul vilayeti dışına çıkardılar, Musul vilayetine bağlı Revandüz, Akra, Zaho, Telafer ve Sincar kazalarının da 30 Kasım 1918 günü öyleye kadar boşaltılmasını istediler.⁷⁵

5. Sevr Antlaşması'na Giden Yol

İtilaf Devletleri, Avrupa'nın sorunlarını çözmek, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile yapılacak barış antlaşmalarının şartlarını tespit etmek amacıyla, Paris'te bir konferans toplamayı kararlaştırmışlardı. Paris Barış Konferansı, 32 devletin temsilcilerinin katılımıyla 18 Ocak 1919'da Fransa'da toplanmıştı. ABD, Wilson Prensipleri'nde belirtildiği şekilde milliyet esasına göre, sınırların belirlenmesini savunduğundan, Milletler Cemiyeti'nin statüsü tespit edildikten sonra, görüşmelerden çekilmişti. Konferans'ta, İngiltere ve Fransa'nın istekleriyle manda⁷⁶ rejiminin

⁷³ Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta belirttiği Yarbay Halit Beyin raporu şöyledir: "Ateşkes Antlaşması'ndan bir gün önce 13.000 kişinin tutsak verilmesi, 50'ye yakın topun elden çıkması, gerçekte kendisinin, duruma uygun olmayan bir buyruk vermesinden doğmuştur. İşte bu durum, Musul ilinin elden çıkmasına yol açtı. Oysa Ateşkes Antlaşması'nın yapılacağı biliniyordu. Gruba Keyare dayanasına (savunma hattına) çekilmek için yönerge verilseydi, İngilizler, Grubu tutsak etmek şöyle dursun, yenemezlerdi bile. Dicle Grubuna 5. Tümen de katılabilirdi. Böylece Ateşkes Antlaşması yapıldığı zaman, tutsak edilen sekiz piyade alayı elde bulunur ve Musul da bizde kalırdı." Atatürk, *Nutuk*, ss.488-489. Dicle Grup Komutanı Yarbay İsmail Hakkı Bey, savunmasında: "Dicle Grubunun bu elim duruma düşmesinden Ordu Komutanı Ali İhsan Paşayı sorumlu tutmuştur. Grup Komutanı: '70 kilometrelik cepheyi tek tek gözden geçiremediğini ve özellikle hareket başladığı sırada, gerekli yerlerde bulunma olanağının kalmadığını' belirtmekte, bunun için de ' grubun elinde mevcut tek otomobilin Ordu Komutanı emriyle Ordu Karargahına gönderilmiş olduğunu' sebep göstermekte, '...Kendisine itimad olmayan Ordu Komutanı, niçin 200 kilometre uzaktaki Musul'dan hareketi idare ediyor?...'" demektir. Gnkur. ATAŞE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.III, Ks.2, *Irak-İran Cephesi*, ss. 595-596.

⁷⁴ Tansel, a.g.e., c. I, s. 42.

⁷⁵ Gnkur. ATAŞE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.III, Ks.2, *Irak-İran Cephesi*, s.619. Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, s.49. Ali İhsan Paşa, Irak Cephesi'nden İstanbul'a gelirken 2 Mart 1919'da Haydarpaşa Tren İstasyonu'nda tutuklanarak Malta'ya götürülmüştür. Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., s.117.

⁷⁶ Manda: "Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kimi az gelişmiş ülkeleri, kendi kendilerini yönetecek bir düzeye eriştirip, bağımsızlığa kavuşturuncaya dek Uluslar Birliği (Milletler Cemiyeti, Cemiyeti Akvam) adına yönetmek için kimi büyük devletlere verilen vekillik." Manda, Fransızca Mandat kelimesinden gelir ve vazife, emirname demektir. Uluslar Birliği'nin kurulması, Wilson Prensipleri'nin 14. maddesinde ifade edilmişti. Manda sisteminin esaslarının belirlenmesi, 28 Nisan 1919'da, Paris Barış Konferansı'nda, anayasası kabul edilen Milletler Cemiyeti'nin takdirine bırakılmıştı. 28 Haziran 1919'da Almanya ile imzalanan Versailles Barış Antlaşması'na göre: Almanya'nın sömürgelerinde Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altında manda rejimi kurulması kabul edilmişti. Armaoğlu, a.g.e., ss.140-141. Manda Sistemi hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Üçok, a.g.e., ss.329-331.

kurulması ve St. Jean de Maurienne Antlaşması'nda İtalya'ya verilen İzmir'in Yunanistan'a tahsis edilmesi kabul edilmiş ve barış antlaşmaları taslakları hazırlanmıştı.⁷⁷ Paris Barış Konferansı devam ederken, Yunan Ordusu 15 Mayıs 1919'da İzmir'e, 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Bandırma Vapuru'yla hareket eden Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştı.⁷⁸ Sadrazam Damat Ferit Paşa Elazığ Valisi Ali Galip'i, İngiltere Binbaşı Noel'i, Anadolu'da başlayan kongreler ve teşkilatlanmaları engellemek amacıyla görevlendirmişlerdi.⁷⁹ Binbaşı Noel'e göre: "*İş sıkı tutulduğu takdirde, himayeleri altında, kuzey sınırı Van Gölü'ne kadar uzanacak bir Kürt devleti kurulması zor olmayacaktır*"⁸⁰ Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nden, Sivas Kongresi'ne giderken,⁸¹ Noel'in Kürtler arasında milliyetçilik fikirleri uyandırarak, isyana teşvik ettiği haberini almıştı. Noel, İngiliz Casusu Lawrence'in Filistin Cephesi'nde yaptıklarını, Güneydoğu Anadolu'da uygulayarak, birçok Kürt aşireti reisini para karşılığı ele geçirmişti. Noel, Ali Galip'le birlikte, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını engellemeye çalışarak,⁸² Sivas Kongresi'ni basarak, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklama hatta öldürme planı yapmışlardı.⁸³ Filistin

⁷⁷ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)*, Çev. Birtane Karanakçı, 7.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.325; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, c. I, *Mutlakiyete Dönüş*, 1918-1919, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s. 166; Turan, a.g.e., s.141. Geniş bilgi için bkz. Armaoğlu, a.g.e., ss.145-148; Üçok, a.g.e., ss. 315-321. "*...Mezopotamya, sonra Irak adını alacak, doğudaki devlet, İngiliz mandası (sömürgesi) altında Şerif Hüseyin'in oğlu Kral Faysal (Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesi'nde Osmanlı'ya karşı yapılan Arap İsyanı'nda Arap Ordusu Komutanı) yönetiminde bir monarşi oldu*" Bernard Lewis, *Orta Doğu, Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 yıllık Tarihi*, Çev. Mehmet Harmanlı, 2.b., İstanbul, Sabah Yayınları, 1999, s.278.

⁷⁸ Turan, a.g.e., s.104.

⁷⁹ Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., s.164.

⁸⁰ Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, s.60.

⁸¹ Binbaşı Noel, 23 Mayıs 1919'da Mardin'e, 14 Haziran 1919'da Diyarbakır'a uğramış ve 23 Temmuz 1919'da Halep'e dönmüştü. Noel, 21 Ağustos 1919'da Halep'ten hareket ederek, Antep-Urfa-Diyarbakır yoluyla 31 Ağustos 1919'da Malatya'ya gelmişti. Uğur Mumcu, *Kürt-İslâm Ayaklanması, 1919-1925*, 17.b., Ankara, Tekin Yayınevi, 1995, s.17; Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, s.79. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, 30 Ağustos 1919'da Erzurum'dan, 31 Ağustos 1919'da Erzincan'dan Sivas'a hareket etmişlerdi. Binbaşı Noel ve Mustafa Kemal Paşanın aynı tarihlerde Anadolu'da bulunmaları ve ters istikametlerden bir birlerine paralel güzergâhları izlemeleri İngilizlerin Milli Mücadele'yi özellikle Mustafa Kemal ve Silah Arkadaşlarını çok yakından takip ettiklerini göstermektedir.

⁸² İstanbul Hükümeti tarafından görevlendirilen Elazığ Valisi Ali Galip, Elazığ, Diyarbakır ve Mardin'den seçilen az sayıda delegenin Erzurum Kongresi'ne katılmasına engel olmuştu. Akşin, a.g.e., c. I, s.471.

⁸³ Geniş bilgi için bkz. Akşin, a.g.e., c. I, ss.540-554. Dahiliye Nezareti, Sivas Valiliğine 31 Temmuz 1335 (13 Ağustos 1919)'te gönderdiği telgrafta: "*Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin oralarda (Sivas'ta) buldukları taktirde hemen yakalanarak Dersaadet (İstanbul'un adlarından biri)'e gönderilmelerini*" istemişti. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, K.19, B.48. Sivas Valiliği Dahiliye Nezareti'ne: "*Ali Galip Beyin Sivas'a gelmek üzere Malatya'da eşkıyadan bazı kimseleri yanına toplaması mesuliyetini kabul edemeyeceğini, işten çekilmek üzere kime vekâlet bırakması gerektiğinin bildirilmesi*" cevabını vermişti, a.g.a., K.17, B.7. Mustafa Kemal, Paşa Dahiliye Nazırı Adil Beyden 11

Cephesi'nde, Arap İsyanı'nın mimarı olan Lawrence'in, Arapları aleyhimize kışkırtmak için neler yaptığını çok iyi bilen Mustafa Kemal, Noel ve Ali Galip'in yakalanması için emir vermiştir. Noel ve Ali Galip, canlarını zor kurtararak, Anadolu'dan Suriye'ye kaçmışlardır.⁸⁴

İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nden sonra, Anadolu'nun güneyinde de askeri harekâtlarını sürdürüyorlardı. İngilizler; Musul, İskenderun, Kilis, Maraş ve Urfa'yı, Fransızlar; Adana, Mersin ve Osmaniye'yi işgal etmişlerdi. İtilaf Devletleri, böylece Sykes-Picot Antlaşması'nı Anadolu'da da yürürlüğe koymuşlardı. İngiltere ve Fransa, 15 Eylül 1919'da Orta Doğu'yu paylaşma konusunda yeni bir antlaşma imzalamışlardı. İngiltere ve Fransa'nın 9-16 Mayıs 1916'da imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması'nda düzenlemeler içeren bu antlaşmaya göre: "Suriye, Lübnan ve Güney Anadolu Fransa'nın, Mezopotamya Musul dahil, Filistin ve daha güneydeki Osmanlı toprakları İngiltere'nin mandası olacaktır. İngilizler daha önce işgal ettikleri Maraş, Urfa ve Antep'i Fransızlara teslim edeceklerdir."⁸⁵ Paris Barış Konferansı'nda, ABD'ye Türkiye ve Ermenistan üzerinde manda önerildiğinde, Amerikalılar Türkiye'ye General James G. Harbord başkanlığında bir kurul göndermişlerdi. General Harbord, 20 Eylül 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü.⁸⁶

Fransızlar 11 Şubat 1920'de Maraş'ta mağlup olmuşlardı. Lord Curzon'un gayretiyle 21 Şubat 1920'de, İtilaf Devletleri temsilcileri Londra'da toplanmışlardı. İngilizler, Türklerin Trakya ve İstanbul'dan tamamen çıkartılmasını istemişlerdi. İtilaf Devletleri, 5 Mart 1920'de yapılan toplantıda, İngiliz Başbakanı Llyod George'un ısrarıyla İstanbul'un işgalini kararlaştırarak, 16 Mart 1920'de şehri fiilen işgal ettirmişlerdi.⁸⁷

Ağustos 1335 (24 Ağustos 1919)'te: "Ali Galip ve aynı halde olanların vaatlerine kanmanın Mr. Noel gibilerine vicdanlarını satmanın getireceği sorumluluğun göz önünde bulundurulmasını" istemişti. a.g.a., K.17, B.1.

⁸⁴ Atatürk, *Nutuk*, s.9; Öke, *Musul Kürdistan Sorunu*, s.122; Akşin, a.g.e., c. I, s.553; Çetiner, a.g.e., ss.167-174; Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, ss. 287-288; Volkan, a.g.e., s.200. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ertesi günü 24 Nisan 1920'de, milletvekillerine hitaben yaptığı konuşmada, olayı şöyle anlatmaktadır: "Hakikaten İngilizler daha evvel bütün Kürdistan'ı işgal etmek, Türk vesair dindaşlarından ayırmak için, tasavvur edebildikleri her şeyi orada tatbikle meşgul idiler. Bu tatbikatta en büyük faaliyeti gösteren, yüzbaşı ve bir rivayete göre binbaşı rütbesine haiz birisiydi ve buna maatessüf (yazık ki) İslamlar'dan bir iki kişi muavenet(yardım) ediyorlardı. Tam bu esnada, Noel dahi Malarya'ya gelmiş ve Ali Galip Beyle teşriki mesai eylemişti. Sivas istikametine tahriki tasavvur edilen kuvvetin başında bulunuyordu... Kongre kendisini serbest telakki ettikten sonra, büttabi Mister Noel ve Ali Galip Beye ve onun işgal ettiği masum insanlara karşı tedabir (tedbirler, önlemler), itihaz etti(kabul etti)...Bütün o caniler (cinayet işleyenler) yalnız kaldılar ve oradan firar etmeye (kaçmaya) muvaffak oldular." Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, c. I, ss.32-33.

⁸⁵ Belen, a.g.e., c.V, s.220; Volkan, a.g.e., s.204; Turan, a.g. e., s.149.

⁸⁶ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*. 6.b.. İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.87.

⁸⁷ Çetiner, a.g.e., s.218.

Mustafa Kemal Paşa, 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'yla 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaline kadar geçen süre içinde; 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış, 21-22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ni yayımlamış, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919'da Erzurum, 4-11 Eylül 1919'da Sivas Kongreleri'ni yapmış, 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da Osmanlı Hükümeti adına Salih Paşa'yla görüşmüş, Sivas Kongresi kararlarını büyük ölçüde İstanbul Hükümeti'ne de kabul ettirmiş, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmiş, 28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilen Misak-ı Milli kararlarının 17 Şubat 1920'de yayımlanmasını sağlamıştır.⁸⁸ Misak-ı Milli, yayımlandığı tarihten itibaren, Milli Mücadele hedefi haline gelmiştir. Misak-ı Milli, devletin ve milletin geleceğini, haklı ve devamlı bir barışa ulaştırabilmek için, gerekli olan asgari şartları kapsamaktadır.⁸⁹ Musul (Musul, Dohuk, Erbil, Süleymaniye ve Kerkük), Misak-ı Milli sınırları içerisinde kabul edilmiştir.⁹⁰

Misak-ı Milli'nin Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilmesi, İstanbul Hükümeti'ni telaşa düşürmüştü. İtilaf devletleri bu kararlardan memnun olmamışlar, çoğunluğu Meclis-i Mebusan üyesi (Milletvekili) olan ve aralarında Rauf Bey (Orbay)'inde bulunduğu bazı milletvekillerini tutuklayarak Malta'ya götürmüşlerdi.⁹¹ Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve İngilizler tarafından Milli Mücadele arkadaşlarının Malta'ya götürülmesi üzerine, Heyet-i Temsiliye adına 16-17

⁸⁸ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi. Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı*, Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s. 138; Göze, a.g.e., s.94; YÖK, a.g.e., S.82; Hacettepe, Üniversitesi, a.g.e., s.169; Fromkin, a.g.e., s.426, Geniş bilgi için bkz. Turan, a., g., e., ss.120-124.

⁸⁹ Meclis, sınırların gelecekte alacağı şekli, Misak-ı Milli (Milli yemin, Milli Ant)'nin 1. maddesinde şöyle açıklamıştır: "30 Ekim 1918 günü Silah Bırakışımı (Mondros Mütarekesi) yapıldığı sırada, Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oyları uyarınca belirlenmesi gerekir; söz konusu Silah Bırakışımı (Mondros Mütarekesi) çizgisi içinde, din, soy ve amaç birliği bakımından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına tam saygılı Osmanlı İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, hakikaten veya hükmen hiçbir nedenle birbirlerinden ayrılamayacak bir bütündür..." Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, ss.50-51; Eroğlu, a.g.e., s.138; Şimşir, *Atatürk ve Cumhuriyet*, s.230.

⁹⁰ Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., s.275. David Fromkin'e göre: "...Musul'un stratejik önemi burasının Irak'a katılmasını gerektiriyordu. Ayrıca, bölgede önemli petrol yatakları bulunması olasılığı da bunu arzulanır kılıyordu. Ancak Musul, Kürdistan olduğu düşünülen bölgeye dahildi ve Arnold Wilson, kendi yönetimine verilen savaşçı Kürtlerin yarım milyondan fazla olduklarını ve Araplar tarafından yönetilmeyi hiçbir zaman kabul emeyeceklerini" iddia etmiştir. Fromkin, a.g.e., s.448. Bu tartışmalardan, İngiltere'nin, Milli Mücadele devam ederken Sevr Antlaşması'na göre, Güneydoğu Anadolu'da sözde bir Kürdistan devleti oluşturmayı, daha sonra Musul'u mandası olan Irak'ın sınırları içine dahil ederek, Irak'ın kuzeyinde özerk, federasyon veya bağımsız bir Kürt devleti kurmayı uzun vadede ise iki Kürt devletini birleştirerek "Büyük Kürdistan" ı gerçekleştirmeyi planladığı anlaşılmaktadır.

⁹¹ Çetiner, a.g.e., ss. 221-222.

Mart 1920 tarihlerinde Kolordu Komutanlarına ve Valilere “..*Rehin olarak İngiliz Kontrol subayları tevkif edilecektir (tutuklanacaktır)*” emrini vermiş, bunun üzerine bazı İngiliz subayları tutuklanmıştır. Mustafa Kemal’in aldığı tedbirler, İngilizler tarafından tutuklanarak Malta’ya götürülen Meclis-i Mebusan üyelerinin daha sonra serbest bırakılmasını sağlamıştır.⁹² İngiltere’nin, savaş giderleri, 1918’e gelindiğinde toplam devlet harcamalarının %80’ini, Gayri Safi Milli Hâsılası (GSMH)’nın %52’sini kapsamaktaydı. Mustafa Kemal, İngiltere’nin önce Musul’u, sonra İstanbul’u işgal etmesine rağmen, ekonomik savaşı sürdürmesinin mümkün olamayacağını değerlendirmiş ve adeta rest çekmiştir.⁹³

İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra, Osmanlı topraklarını paylaşmak, Orta Doğu’yu yeniden yapılandırmak, Doğu Anadolu’da bir Ermenistan devleti, Güneydoğu Anadolu’da ise bir Kürdistan devleti kurulmasının ön koşullarını hazırlamak amacıyla, Londra ve San-Remo konferanslarını düzenlemişlerdir. İtilaf Devletleri temsilcileri, Osmanlı Devleti hakkında karar vermek amacıyla, 18 Nisan 1920’de San-Remo’da tekrar toplanmışlardı. Türk Diplomatu Galip Kemal Beyin, 23 Nisan 1920 tarihli Türkiye’den koparılması düşünülen bütün vilayetlerde Türk nüfusunun mutlak çoğunlukta olduğunu belirten telgrafını ve ABD Başkanı Wilson’ın Prensiplerini hiç dikkate almadan, 26 Nisan 1920’de, Osmanlı İmparatorluğu’yla yapılacak barışın şartlarını şöyle tespit etmişlerdir: “*İstanbul ve Boğazlar milletlerarası bir idareye bırakılacak, Irak ve Filistin’de İngiliz mandası, Güneydoğu Anadolu’da İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri, İngilizlerin himayesinde bir Kürt özerk bölgesi kurulacak, Doğu’da altı vilayet (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas) Ermenilere, İzmir’le Batı ve Doğu Trakya Yunanistan’a verilecek, kapitülasyonlardan bütün İtilaf Devletleri yararlanacaktır.*”⁹⁴

İtilaf Devletleri, San Remo’da alınan kararları bildirmek üzere, Osmanlı Heyeti’ni 22 Nisan 1920’de İtalya’ya davet etmişlerdir. Türk Heyeti barış şartlarını ağır bulduğundan, 11 Mayıs, 2 Haziran ve 20 Haziran 1920’de yapılan toplantılardan bir sonuç alınamamıştır. İtilaf Devletleri, San-Remo kararlarına işlerlik kazandırmak amacıyla, Yunan kuvvetlerine Milne Hattı denilen Manisa-Ayvalık hattından doğuya geçme izni vermişlerdir. Yunan Kuvvetleri, 22 Haziran 1920’de taarruza geçerek Salihli, Akhisar, Alaşehir, Balıkesir, Bandırma, İznik ve Bursa’yı işgal etmişlerdir.⁹⁵ Prof. Dr. Hamza Eroğlu’na göre: “*Bu taarruzun hedefi, Sevr’in idam hükmünü kolaylıkla*

⁹² Selek, *Anadolu İhtilali*, c. I, s.328.

⁹³ Kennedy, a.g.e., s.630.

⁹⁴ Volkan, a.g.e., ss.231-232; Turan, a.g.e., ss.144-145. Üçok, a.g.e., s.320. San-Remo Konferansı’nda Fransa, İngiltere’nin kendisini Orta Doğu’da desteklemesi karşılığında Musul’u İngiltere’ye bırakmıştır. Armaoğlu, a.g.e., ss.321-322.

⁹⁵ YÖK, a.g.e., c. I/I, s.124.

uygulama imkânını hazırlamak ve antlaşma tasarısında herhangi bir değişikliği mümkün kılmamaktır."⁹⁶

İstanbul Hükümeti, 10 Ağustos 1920'de İtilaf Devletleri'yle hiçbir zaman yürürlüğe giremeyecek olan Sevr Antlaşması'nı imzalamıştır.⁹⁷ Kazım Karabekir Paşa, 17 Ağustos 1920'de, TBMM Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta; Sevr Antlaşması'nı uygun gören Şura-i Saltanat üyeleri ile imzalayan heyet üyelerinin vatan haini ilan edilerek cezalandırılmalarını talep etmiştir.⁹⁸ TBMM, 19 Ağustos 1920'de, konuyla ilgili yaptığı toplantıda; Sevr Antlaşması'nı imzalayanları, bunu onaylayan Şura-i Saltanat üyelerini vatana ihanetle suçlayarak, vatansız sayılmaları kararını almış, ayrıca bu antlaşmayla kendini bağlı görmediğini bütün dünyaya ilan etmişti.⁹⁹ Sevr Antlaşması'nı gerçekleştirmek amacıyla, batıdan Yunanlılar ilerlerken, Ermeniler de çıkan fırsatı değerlendirerek, Doğu Anadolu'daki saldırılarını yoğunlaştırmışlardır. Ermenilerin Misak-ı Milli sınırlarını ihlal etmeleri üzerine Kazım Karabekir Paşa, 28 Eylül 1920'de karşı taarruza geçmiş, Kars, Arpaçay ve Gümrü'yü ele geçirmişti. Barış istemek zorunda kalan Ermenilerle 2/3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmış, Kars, Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır geri alınmıştı. Gümrü Antlaşması, Misak-

⁹⁶ Eroğlu, a.g.e., s.149.

⁹⁷ Tamamı 433 madde ve 150 sayfa olan Sevr Antlaşması'na göre: "İngiliz Hükümeti ve Bağlıları İstanbul'u ve Boğazlar'ı işgal edecekler, uluslar arası bir komisyon buraların kontrol ve yönetimini üzerine alacak. Yabancıların hukuki güvenliğini sağlamak için kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe girecek. Osmanlı İmparatorluğu askeri ve mali kontrol altına konulacak, askerlik hizmeti kaldırılacak, yalnız 50.700 kişilik bir ordu olacak, savaş gemisi ve uçak yapılmayacak. Limanlar, ırmaklar ve demiryolları uluslar arası kontrole tabi tutulacak. Türkiye onarım(tazminat) ödeyecek, ulusal ve dini azınlıkları Uluslar Kurumu'nun koruyuculuğu altına koyacak. Osmanlı İmparatorluğu parçalanacak, şöyle ki: Gelibolu'yla birlikte Çatalca çizgisine kadar Trakya, bütün Ege Adaları (İtalya'ya verilen 12 Ada hariç) ve İzmir bölgesi Yunanistan'a, Suriye ve Lübnan Fransa'ya, Irak (Musul dâhil) ve Filistin İngiltere'ye, Edremit'ten Kilikya (Adana) sınırına kadar oldukça derin bir kıyı bölgesi ve bu arada özellikle Antalya İtalya'ya verilecekti. Doğu illerinde bağımsız bir Ermenistan kurulacak. Güneydoğu illerine de Kürdistan adı altında özerklik verilecekti." Üçok, a.g.e., ss.320-321; Turan, a.g.e., ss.146-147; Volkan, a.g.e., s.235; Eroğlu, a.g.e., ss.149-150; Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., ss.183-184. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.247; Aydemir, *Tek Adam*, c.II, ss.387-390. TBMM Hükümeti, İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren, İstanbul Hükümeti tarafından imzalanan antlaşmaları tanımayacağını ilan ettiğinden Sevr'i de tanımamıştır. Volkan, a.g.e., s.233.

⁹⁸ Kazım Karabekir Paşanın 17 Ağustos 1920 tarihli teklifi şöyledir: "Vatansız ve vicdansız üç serserinin, yine kendileri gibi millet ve vatanla alakası olmayan bir kaç kişi adına barış antlaşmasını imza ettiklerini ajansta gördük. Milli Mücadelemize daha büyük bir azim ve imanla devam edeceğimize ahdettiğimizi arz eylerim. İstanbul'da kuruluşunu daha önce duvdüğümüz Şura-i Saltanat'ı Türkiye'nin hayati mevcudiyetini söndüren bu antlaşmanın imza edilmesini kararlaştıran şahısların ve antlaşmaya imza atanların, vatana ihanetle itham olunmasını ve haklarında gıyabi hüküm verilmesini, bu vatansızların işlerinin her yerde lanetle anılmasını ve duyurulmasını arz ve teklif ederim." YÖK, a.g.e., c. I/1, s.119; Eroğlu, a.g.e., s.149; Selek, *Anadolu İhtilali*, c. I, s.344.

⁹⁹ Çetiner, a.g.e., s. 234; Turan a.g.e., s. 147; Volkan, a.g.e., s.235.

Milli'de belirtilen doğu sınırının tespiti ve TBMM Hükümeti'nin imzaladığı ilk antlaşma olması açısından önem kazanmıştır.¹⁰⁰

6. Mudanya Mütarekesi'ne Giden Yol

İngiltere ve Fransa, Sevr Antlaşması'nın şartlarını TBMM Hükümeti'ne de kabul ettirmek amacıyla, Yunan Kuvvetlerini, 6 Ocak 1921'de, Bursa'dan Eskişehir istikametine hareket ettirmişlerdi. Genelkurmay Başkanı aynı zamanda Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet (İnönü) ve Güney Cephesi Komutanı Albay Refet (Bele) tarafından 8 Kasım 1920'de kurulmaya başlanan Düzenli Ordu, Yunan Ordusunu İnönü'de karşılamış ve 11 Ocak 1921'de durdurmayı başarmıştı.¹⁰¹ İtilaf Devletleri, Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra, Sevr Antlaşması'nın şartlarını yeniden gözden geçirmek üzere, Londra'da bir konferans toplamaya karar vermişlerdi. Londra Konferansı, 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında İngiltere'de yapılmıştır.¹⁰² Bu Konferans'a, Osmanlı Hükümeti adına Sadrazam Tevfik Paşa ve TBMM Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey katılmışlardı.¹⁰³ Türk Milleti adına Osmanlı Hükümeti Heyeti'ne söz verildiğinde, Sadrazam Tevfik Paşa: "Söz hakkı milletin gerçek temsilcilerindir" diyerek, fevkalade bir jest yapmış, İtilaf Devletleri'ni şimdiye kadar tanımak istemedikleri TBMM Hükümeti'yle direkt olarak muhatap olma durumunda bırakmıştır.¹⁰⁴ Londra Konferansı'nın şartları, Sevr Antlaşması'nın şartlarını biraz yumuşatıyor, ancak temel esaslarını muhafaza ediyordu.¹⁰⁵ Konferans Heyetimiz: "Bu teklifi kabul etmeyeceğini, kabul edebileceği asgari şartların Misak-ı Milli Projesi olduğunu" İtilaf Devletleri'ne bildirmişti. İtilaf Devletleri temsilcileri, Ankara Heyeti'nin isteklerini: Yunanlıların İzmir'i boşaltmalarını, Boğazlar üzerinde Türklerin yeniden egemen güç konumuna gelmesini, İstanbul'daki tüm yabancı askerlerin derhal şehri boşaltmasını alayla karşılamışlardı.¹⁰⁶ Londra Konferansı görüşmeleri, hiçbir konuda sonuç alınmadan sona ermiş olmasına rağmen,¹⁰⁷ TBMM Hükümeti'nin Konferans'a çağrılması Milli Mücadele'nin İtilaf Devletleri'ne karşı politik alanındaki başarısının başlangıcı olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁸ TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, İngiltere, Fransa ve İtalya ile ikili antlaşmalar imzalamıştı.

¹⁰⁰ A. Mete Tuncoku, *Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, 2001, s.74; Turan, a.g.e., ss. 155-156.

¹⁰¹ Selek, *Anadolu İhtilali*, c. II, s. 469; Volkan, a.g.e., s. 238.

¹⁰² Atatürk, *Nutuk*, s. 424.

¹⁰³ Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev.Necdet Sander, 14.b., İstanbul, Altın Kitaplar, 2003, s.311.

¹⁰⁴ Selek, *Anadolu İhtilali*, c. II, s.543; Turan, a.g.e., s.163.

¹⁰⁵ Kinross, a.g.e., ss.312-313; Eroğlu, a.g.e., s.178.

¹⁰⁶ Volkan, a.g.e., s.239.

¹⁰⁷ Atatürk, *Nutuk*, s. 424; Göze, a.g.e., s. 141.

¹⁰⁸ Eroğlu, a.g.e., s.178; Volkan, a.g.e., s.237.

Bu antlaşmalarda, Misak-ı Milli'nin ruhuna aykırı hükümler bulunuyordu. Mustafa Kemal, bu konu hakkında şu hususları belirtmiştir:

*"Baylar, İtilaf Devletleri'nin, Londra'ya barış yapmak için gönderdiğimiz Delegeler Kurulumuz Başkanı Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri sözleşmelerle, Sevr tasarısından sonra aralarında yaptıkları 'Üçlü Antlaşma' adı verilen ve Anadolu'yu sömürme (nüfuz) bölgelerine ayıran anlaşmayı, başka adlar altında, ulusal hükümetimize kabul ettirmek amacını güttükleri apaçık bellidir. İtilaf siyasa adamları bu isteklerini Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeyi de başarmışlardır... Bekir Sami Bey'e, görüşlerinin yersizliğini kendim söyleyerek Dışişleri Bakanlığından çekilmesini önerdim. Bekir Sami Bey, bu önerimi kabul ederek çekilme yazısını verdi."*¹⁰⁹

Londra Konferansı'ndan dört gün sonra düzenlenen Kahire Konferansı'nda, Fransızlar tarafından Suriye'den kovulan Faysal'ın Irak Kralı olması uygun görülüyordu.¹¹⁰ Londra Konferansı'yla; İtilaf Devletleri, TBMM Hükümeti'ni resmen muhatap olarak kabul etmek durumunda kalmış, ancak, Misak-ı Milli'yi kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine, TBMM Hükümeti, Rusya ile 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nı imzalanmıştı.¹¹¹ Moskova Antlaşması'yla doğu sınırlarımızın güvenliği ve Rusya'nın desteği sağlanırken, Kafkas Cephesi'ndeki birlik, silah, araç, gereç ve malzemenin Batı Cephesi'ne kaydırılarak Yunanistan'a karşı sıklet (ağırlık) merkezi yapılması sağlanmıştır. İtilaf Devletleri, Londra Konferansı'nda Türk Heyeti'ne bir aylık süre vermelerine rağmen, daha cevabını beklemeden Yunan kuvvetleri, 23 Mart 1921'de İnönü mevzilerine tekrar taarruzla başlamışlardı. Batı Cephesi Komutanlığının 1 Nisan 1921'de yaptığı karşı taarruzla Yunan Ordusu ikinci defa İnönü mevzilerinde mağlup edilmişti.¹¹² Tarihe Kütahya-Eskişehir Muharebeleri olarak geçen Yunan Ordusunun 10 Temmuz 1921'de başlattığı taarruz, Türk Ordusunun 25 Temmuz 1921'de Sakarya Nehri doğusuna çekilmesi ile sonuçlanmıştı. 23

¹⁰⁹ Mustafa Kemal, Bekir Sami Beyin, Avrupa'daki yolculuğu sırasında yaptığı çeşitli buluşmaların kendisinde bıraktığı izlenimlere dayanarak, İtilaf Devletleri'yle ilkelerimize uygun olarak (Misak-ı Milli) anlaşma yolunun bulunduğu düşüncesinde direnmesi üzerine, ona yazdığı mektupta: "...Bu ilkelerin özü, şu kısa tümce ile anlaşılabilir: Bilinen ulusal sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamak...Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilaf Devletleri'nin bu eğilimini gösterecek güvenilir, içtenlikli belirti ve sonuçları şimdilik görmemektedir..." düşüncesini yenilemiştir. Atatürk, *Nutuk*, ss.432-433.

¹¹⁰ Ergene, a.g.e., s.107. Fransa, 26 Temmuz 1920'de Şam'ı işgal ederek ertesi gün Faysal'ı Londra'ya sürgüne göndermişti. İngiltere Başbakanı Lloyd George'dan Kahire'deki Churchill'e: "Durumu mütemadiyen Fransa'ya çıttatık... Halk tarafından desteklendiği sürece, Faysal Irak için münasiptir" mesajını göndermiş, Churchill de 18 Mart 1921'de: "Faysal Formülü'nün uygun olduğunu bildirmiştir. Faysal, 23 Ağustos 1921'de Irak Kralı olmuştur. Wistone, a.g.e., ss.467-468; Yergin, a.g.e., s.230. Yeni krallığın adı Mezopotamya'dan Irak (köklü ülke)'a dönüştürülmüştür. Fromkin,a.g.e., s. 509.

¹¹¹ Geniş bilgi için bkz. Turan, a.g.e., ss. 162-166.

¹¹² Aydemir, *Tek Adam*, c.II, ss.437-438.

Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında cereyan eden Sakarya Meydan Muharebesi'nde Şark Meselesi'nin Anadolu harekâtı durdurulmuştu.¹¹³

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, Rusya'nın da onayı ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması'nı imzalamıştı. Yapılan bu antlaşmalarla Türkiye'nin Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan devletleriyle bugünkü sınırları çiziliyordu. Fransa, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, TBMM Hükümeti'yle 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi'ni imzalamış, Hatay hariç halen geçerli olan Suriye sınırlarını çizilmişti. Böylece Fransa, Ankara İtilafnamesi'yle Türkiye'nin Misak-ı Millî sınırlarını (Hatay hariç), bu sınırlar içerisinde yeni bir Türk Devleti'nin kurulmasını kabul ediyordu. İngilizlerle 23 Ekim 1921'de antlaşma sağlanarak, Mondros Mütarekesi'nden sonra Malta'ya götürülen esir Türklerle Anadolu'da tutuklu bulunan İngilizlerin değiştirilmesi kararlaştırılmıştı. Ankara Hükümeti, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, İtilaf Devletleri'yle yaptığı bu antlaşmalarla, Türk Milleti'nin haklı mücadelesini tüm dünyaya anlatmak fırsatını bulmuştur.¹¹⁴ Churchill, Ankara Antlaşması'ndan Musul adına büyük endişe duymuş, Türkiye'nin, Fransa'yla anlaşarak, Bağdat Demiryolu'nu kullanmak suretiyle, Faysal'ın hassas rejimine saldırmamasından korkmuş ve bu durumu müttefiki Fransa'ya karşı bir savaş nedeni sayacağını ilan etmişti.¹¹⁵ Mustafa Kemal, Milli Mücadele süresince İngiltere ve Fransa ile ayrı ayrı ikili antlaşmalar imzalayarak, TBMM Ordularına karşı güç birliği yapmalarını önleyici politika uygulamıştır.¹¹⁶

Sakarya Meydan Muharebesi'nde başarılı olamayan Yunanlılara bazı avantajlar sağlamak amacıyla, İtilaf Devletleri 22 Mart 1922'de Türkiye ve Yunanistan'a mütareke şartlarını bildirmişlerdir. Türkiye'nin cevabının bildirilmesine vakit kalmadan, Paris'te toplanmış bulunan İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları, 26 Mart 1922'de tekrar barış teklifinde bulunmuşlardır. İleri sürülen barış şartlarına göre; Londra Konferansı'nda olduğu şekilde Sevr Antlaşması'nın esası korunuyordu. Millî Hükümet, 5 Nisan 1922'de yaptığı teklifte, Yunan ordusunun mütarekenin imzalanmasından başlayarak 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon hattından, dört ay içinde İzmir dâhil olmak üzere bütün Anadolu'dan çekilmesini istemiştir. Bu hususlar kabul

¹¹³ Geniş bilgi için bkz. a.g.e., ss.441-452.

¹¹⁴ Turan, a.g.e., s.173.

¹¹⁵ Churchill, 26 Ekim 1921'de Kabine'ye Fransa'nın Kemalistlere yardım ettiğini bildirdiği bir muhtıradaki şöyle yazmıştır: "Bu habere inanmak çok güç. Ancak, eğer doğruysa, bu Fransa Hükümeti'nin diplomasi dilinde ancak 'dostça olmayan davranış' olarak nitelendirilebilecek bir şeyden suçlu olduğunu göstermektedir. Diplomasi dilinde: 'bir devlet diğer devletleri yaptıkları belirli bir hareketin savaşa yol açacağı konusunda uyararak isterse, genellikle bu hareketin 'dostça bir davranış olmadığını' belirtir." Fromkin, a.g.e., s.540.

¹¹⁶ David Fromkin'e göre: "İngiltere'nin bu diplomatik yalnızlığı, bir dereceye kadar, Mustafa Kemal'in usta diplomasisi sayesinde olmuştur. Ankara rejimi iki müttefiki bilerek birbirine düşürmüştür." Fromkin, a.g.e., s. 541.

edildiği takdirde, üç hafta içinde Türk delegasyonunun kararlaştırılan şehre gönderileceği bildirilmişti. İtilaf Devletleri 15 Nisan 1922 tarihli cevaplarıyla Türkiye'nin teklifini reddetmişlerdir.¹¹⁷

İngiltere, Türkiye'nin yakın bir tarihte Yunan Ordusuna karşı taarruza geçebileceği, Türkiye'nin Rusya'yla olan ilişkilerinin nasıl gelişeceği ve Türkiye'nin Irak'a karşı askerî bir harekât yapabileceği ihtimalleri üzerinde duruyor, bu gelişmelerin çıkarlarını olumsuz etkileyeceğinden endişe duyuyordu.¹¹⁸ Mustafa Kemal, Lozan Barış Antlaşması öncesi yapılan barış girişimlerinden, Türkiye lehine bir sonuç çıkmayacağını tahmin etmiş, 20 Ağustos 1922'de Ankara'dan Akşehir'deki Batı Cephesi Karargâhı'na gelerek, kısa bir görüşmeden sonra, 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz emrini vermiştir.¹¹⁹ Türk Orduları, 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni kazanarak, 9 Eylül 1922'de İzmir'e, 10 Eylül 1922'de Bursa'ya ulaşmışlardır.¹²⁰ Türk Orduları, Yunan Ordularını Anadolu'dan attıktan sonra, İngiliz İşçi Partisi Lideri Mac Donald Parlamento'da yaptığı konuşmada, Lloyd George hakkında: "*Hazineden bu kadar para harcandı. Hani Anadolu taksim edilerek, hani Boğazlar bizim olacaktı! Gelsin hesap versin..!*" demiş ve Başbakan Lloyd George'dan hesap sormuştur.¹²¹ İtilaf Devletleri'nin, 23 Eylül 1922'de askerî harekâtın durdurulması isteğine uyularak, 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmış, Doğu Trakya muharebe yapmadan kazanılmıştır.¹²²

7. Millî Mücadele'de Musul

Mustafa Kemal'in, Batı Cephesi'nde Yunan Ordusu ile muharebeler devam ederken, Musul Meselesi'yle de çok yakından ilgilendiği görülmektedir. Mustafa Kemal, 1 Şubat 1922'de Millî Savunma Bakanlığı'na: "*Faysal'ın Irak'ta hükümet kurmak, İngilizler'in de Musul ilini siyasi manda altında bulundurmamak isteği, yapılan siyasi faaliyetlerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple esasen Misak-ı Millî sınırları içinde kalan Musul ilinin kurtarılması amacıyla, Revandüz bölgesine bir kısım kuvvet gönderilmesi*" talimatını vermişti.¹²³

Mustafa Kemal Paşanın talimatı üzerine, Suriye ve Antep bölgelerinde çeşitli görevler almış bulunan Kaymakam Özdemir Bey (Ali Şefik Özdemir) komutasında bir binbaşı, altı üsteğmen, altı teğmen, altı asteğmen, bir subay

¹¹⁷ Selek, *Anadolu İhtilali*, c. II, ss.676-677.

¹¹⁸ a.g.e., s.676.

¹¹⁹ Atatürk, *Nutuk*, s.493.

¹²⁰ Eroğlu, a.g.e., s.193; Selek, *Anadolu İhtilali*, c.II, s.693; Göze, a.g.e., s.279.

¹²¹ Muzaffer Erendil, *İlginç Olaylar ve Anekdotlarla Atatürk*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1988, s. 218; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Türk İstiklal Harbi*, c.II, Ks. 6, 4. Kitap, *Batı Cephesi, İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1995, s. 384.

¹²² YÖK, a.g.e., c.1/1, s.167; Criss, a.g.e., s.216; Roux, a.g.e., s.239.

¹²³ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Türk İstiklal Harbi*, c. IV. Güney Cephesi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1966, s.267; Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, s.182.

adayı ve bir hesap memurundan oluşan heyet Musul'u geri almak için görevlendirilmişti. Adı geçen heyet, aşiretlerden topladığı milisler, Fransız ordusundan kaçmış Tunuslu ve Cezayirli erlerle 22 Haziran 1922'de Irak'ın kuzeyinde bulunan Revandüz bölgesine ulaşmıştı. Özdemir Bey, 31 Ağustos'ta, İngilizlere karşı taarruza geçmiş, "*Derbeni Muharebesi*"ni kazanarak, Musul'la irtibat kurmayı başarmıştı. Bunun üzerine, Musul'daki Kürt liderlerden Şeyh Mahmud ile irtibat kuran Özdemir Bey'e, yeni bir harekâta kadar elde ettiği mevzileri tutması emredilmişti.¹²⁴

Mustafa Kemal Paşanın Batı Cephesi'nde Düzenli Ordu'yla Yunanlılara, Irak Cephesi'nde ise milis güçleriyle İngilizlere karşı eş zamanlı olarak başlattığı harekât, İngilizlerin Yunanlılara yapacağı askeri desteği azaltmıştır. Batı Cephesi'nde kazanılan başarı, Musul halkını da etkilemiş ve Türkiye'ye karşı sempati duymalarını sağlamıştır. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 7 Eylül 1922'de Doğu ve El Cezire Komutanlıklarına çektiği telgrafta: "*Musul'un silâhla alınacağını*" belirtmiştir. Harekât plânına göre: El Cezire Cephesi kuvvetleriyle, Dicle'nin iki tarafından Musul istikametinde taarruz edilecektir. Doğu cephesi ise Van, Hakkâri ve Iğdır sınır kıta'larından teşkil edilen dağ bataryalarıyla takviye edilen bir piyade tümeni, bir süvari tugayı, aşiret süvarileri ve yerli halkla takviye edilerek Özdemir Bey Müfrezesiyle koordineli olarak İmadiye-Süleymaniye hattı üzerinden Musul ve Kerkük'e taarruz icra etmek üzere görevlendirilecektir.¹²⁵

İngiltere Başbakanı Lloyd George, 19 Ekim 1922'de istifa etmek zorunda kalmış,¹²⁶ Mudanya Mütarekesi'nin imzalanarak, Doğu Trakya'nın savaş yapılmadan kazanılması, aynı yöntemle Musul'un da geri alınması umudunu artırmıştır. Ancak, İngiltere'nin Birinci Dünya Harbi'nden önce Hindistan yolu üzerinde bir üs olarak gördüğü Orta Doğu politikası, savaştan sonra: "*Doğal kaynaklarıyla zengin, ekonomik bakımdan güçlü olan ve doğuyla ulaşım bağlantısı yönünden stratejik konumda bulunan bölgeleri (Orta Doğu'yu ve özellikle de Musul'u) elinde tutmak*" olarak belirlenmiştir.¹²⁷

¹²⁴ Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, s.184.

¹²⁵ a.g.e., s. 192.

¹²⁶ Criss, a.g.e., s.216; Volkan, a.g.e., s.274. Lord Kinross'a göre: "*Lloyd George, istifa etmek zorunda kaldı. Başbakanlıktan ayrılırken sekreterine, 'Bir daha buraya ayak basmayacağım' dedi. 'Ancak, Bonar Law'la Lord Curzon'dan, Gal bölgesi okulları için başış istemeye gelirim, o başka'. Bonar Law Başbakan oldu. Asi diye küçümsenen bir Türk, üç yıllık bir kavga sonunda, İngiltere Hükümeti'ni ve ünlü Başbakanı'nu devirmeyi başarmıştı. Romantik adam, gerçekçi adamın önünde silinip girmiş; bir Makedonyalı bir Kelt'in sırtını yere getirmişti.*" Kinross, a.g.e., s.400.

¹²⁷ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992, s.2. Mim Kemal Öke'ye göre. "...Lloyd George kabinesinin düşmesiyle Türkiye'yle genel bir savaşa girilmesi ihtimali de ortadan kalkacaktı... Bonar Law Hükümeti uzlaşmayı düşünüyordu, hatta Musul'dan toptan çekilmeyi bile göze almıştı.1922 yılının sonlarına doğru kabine, büyük

Mustafa Kemal, 24 Ekim 1922'de United Press Muhabirinin: "...Petrol arazisini talep edecek misiniz?" sorusuna karşılık: "*Musul vilayeti, hudud-u millimiz dâhilindedir...*" cevabını vermiştir.¹²⁸ Alınan cevaplar çerçevesinde El Cezire Cephesi kıtalarının 10 Kasım 1922'ye kadar Siirt-Diyarbakır-Mardin-Cizre bölgesinde toplanması, Doğu Cephesi'nden gönderilecek kuvvetler gelince taarruza başlanması emredilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu faaliyetlerinden, Lozan görüşmeleri başlamadan önce, Musul'un işgal edilmesini plânlandığı anlaşılmaktadır. Ancak, gerek Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmış, gerekse Lozan Konferansı'nın başlayacak olması askerî yöntemlerden vazgeçildiğini göstermektedir.¹²⁹

8. Lozan Antlaşması'na Giden Yol

Lozan Barış görüşmelerine; Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya (Sırp-Hırvat-Sloven Devleti), Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Belçika, Portekiz ve Bulgaristan katılmışlardır. Konferans, 20 Kasım 1922'de açılmış, görüşmeler 21 Kasım 1923'te başlamıştır.¹³⁰ TBMM, İsmet Paşa başkanlığında Trabzon milletvekili Hasan Bey ve Sinop milletvekili Rıza Nur Bey'den oluşan bir delegeler kurulu seçmiş, askerî, malî, iktisadî, hukukî müşavirler ve kâtiplerle birlikte İsviçre'nin Lozan şehrine gönderilmek üzere 40 kişilik bir heyet teşkil edilmişti.¹³¹ Hükümet, Türk Heyeti, Lozan Barış Konferansı'na giderken, Dışişleri Bakanı ve Baş delege (Baş murahhas) İsmet Paşaya (İnönü) üç sayfalık ve 14 maddelik bir hükümet talimatı vermişti. Her sayfasında Başbakan ve tüm Bakanların imzaları bulunan bu talimatın amacı, Misak-ı Milli kararlarının gerçekleştirilmesi, kurulacak yeni devletin tam bağımsızlığının ve egemenliğinin sağlanmasıydı.¹³² Mustafa Kemal, Lozan görüşmeleri devam erken 25 Aralık 1922'de, Le Journal Muhabiri Paul Herriot'ya Çankaya'da verdiği beyanatta Musul ile ilgili şunları söylüyordu:

ölçüde kendi kamuoyunun tazyikiyle (baskısıyla) Musul'u terke hazırlanacaktı. Ne var ki, petrolden de vazgeçmek pek zor bir karar olacaktı. Curzon, bu konuda ağırlığını Hükümet'e hissettirecek ve bilhassa petrolden feragat edilmemesini savunacaktı. Kendisine en büyük desteği verenin Cox (Irak Genel Valisi) olduğu görülecektir." Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, ss.181-182.

¹²⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, s.69.

¹²⁹ Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, s.192.

¹³⁰ Harp Akademileri Komutanlığı, *Lozan Antlaşması, Montreux Sözleşmesi ve Paris Sözleşmesi*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1987, s.1; Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, s.53; Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., s.221; YÖK, a.g.e., s.174; Selek, *Anadolu İhtilali*, c.II, s. 697.

¹³¹ Şimşir, *Atatürk ve Cumhuriyet*, s.136; YÖK, a.g.e., c.II, s.175.

¹³² Lozan Barış Konferansı'na gidecek İsmet Paşaya verilen talimatın 2. maddesinde Musul vilayetinin gelecekteki statüsü şöyle belirtilmiştir: "...*Irak hududu: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları (sancakları) istenecektir. Konferansta bundan farklı olmak üzere tahassül edecek (meydana gelecek, ortaya çıkacak) şekil (durum) için Heyet-i Vekileden (Bakanlar Kurulu'ndan) talimat alınacaktır.* Şimşir, *Atatürk ve Cumhuriyet*, s.223; Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, s.52.

“Musul vilayetinin, hudud-u millimize (milli sınırlarımıza) dâhil araziden olduğunu biddefeat (birçok defalar) ilan ettik. Lozan’da elyevm (şu anda) karşımızda ahz-ı mevki etmiş (yer almış) olanlar bunu pekâlâ bilirler. Vatanımızın hudutlarını tayin ettiğimiz zaman büyük fedakârlıklara katlandık. Menafîimize mugayir (karşıt) olmakla beraber müsalemetperverane (barış içinde yaşama, iyi geçinme, barış sever) hareket ettik. Artık milli arazimizden en ufak bir parçasını bizden koparmağa çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna kat’iyen (kesinlikle, asla, hiçbir zaman) muvafakat etmeyiz (uymayız)”¹³³

Mustafa Kemal, 16/17 Ocak 1923’te, İzmit’te Akşam Gazetesi Yazarı Falih Rıfkı Atay’ın sorusu üzerine, Türkiye’nin bütünlüğü için Musul’un mutlaka Misk-ı Milli sınırları içine alınmasının gerektiğine dikkat çekmiştir.¹³⁴ Lozan Konferansı’nın 23 Ocak 1923 tarihindeki oturumunda Musul Meselesi gündeme gelmiştir. Heyet Başkanımız İsmet Paşa, sosyal, siyasi, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askerî açılarından İngilizlerin tezinin dayanıksız olduğunu, Lord Curzon ve diğer temsilcilere: “...Musul vilayetinin nüfus çoğunluğunun Türklerle Kürtlerin oluşturduğunu, ikinci olarak, İngiliz kaynaklarına dayanarak, Kürtlerin Turan kökenli ve Türklerle aynı soydan geldiklerini, üçüncü olarak da Kürtlerin mukadderatlarını Türkiye ile birleştirdiklerini” ifade ediyordu.¹³⁵ Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Türkleri ve Kürtleri bir öz kardeş ve bir millet olarak kabul eden Türkiye’nin, Musul ile ilgili tezi; Kürtlerin Orta Asya’dan ve Türklerle aynı etnik kökenden geldiği temeline dayandırılıyordu.¹³⁶

¹³³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c. III, s.78.

¹³⁴ Mustafa Kemal düşüncesini şöyle ifade etmiştir: “...Musul bizim için çok önemlidir. Birincisi, Musul’da sınırsız servet oluşturan petrol vardır. İkincisi, onun kadar önemli olan, Kürtlük sorunudur. İngilizler, orada bir Kürt hükümeti kurmak istiyorlar. Bunu yaparlarsa, bu düşünce bizim sınırlarımız içindeki Kürtlere de yayılır. Buna engel olmak için sınırı güneyden geçirmek gerekir.” Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, s.47.

¹³⁵ Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, ss.192-193.

¹³⁶ İsmet Paşa (İnönü) hatıralarında: “Hatta biz Lozan’daki konuşmalarımızda, milli davalarımızı biz Türkler ve Kürtler diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik” demektedir. Sabahattin Selek, *İsmet İnönü, Hauralar*, c.II, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s.202. Türkiye’deki Kürtlerin, Orta Asya’daki Eleğüş Nehri yakınında bulunan bir Türk mezarının kitabesinden Oğuzlar’ın bir kolu olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Kodaman, a.g.e., s. 94; Aydın Taneri, *Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler:Kürtlerin Kökeni, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları*, Ankara,1983, s.7. Çay, a.g.e., s.219, 221; Ali Tayyar Önder, *Türkiye’nin Etnik Yapısı*, 16.b., Ankara, Fark Yayınları, 2007, s.152, 204. Kürtler hakkında; İrani (veya Ari), hatta Arabi kökenli olduklarına dair iddialar ileri sürülmüşse de, son yıllarda kaleme alınan gerek etnolojik ve gerek sosyo-kültürel araştırmalar, onların menşei Orta Asya’da bulunan Turani bir kavim oldukları hususunda birleşmektedirler. Bu itibarla dil, edebiyat, dini inançlar, gelenek ve görenek, musiki ve dokumacılıkta Batı (Anadolulular)’yla Doğu Türkleri (Orta Asyalılar) arasında toplum hayatı bakımından herhangi bir farklılaşma göstermeyen Kürtleri, Türk Kültür dairesi içinde telakki etmemiz mümkündür. Mim Kemal Öke, *İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel’in Faaliyetleri*, (1919), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988, s.2.

İsmet Paşa: “ Musul’un Misak-ı Millî sınırları içinde bulunduğunu, nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Türk ve Kürtlerin Türk Yönetimi’ne geçmek istediklerini...” belirterek bu bölgenin Türk sınırları içine alınması gerektiğini söylemiş, ayrıca: “ ..Musul ilinin coğrafi, tarihi, siyasi ve ekonomik açılarından Anadolu’nun ayrılmaz bir parçası olduğunu ” açıklamıştı. Lord Curzon ise: “Bu topraklar Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) tarafından İngiliz mandaterliğine verilmiştir. İlin nüfus çoğunluğu da Kürt ve Araplardan oluşmaktadır. Kürtlerin ise Türklerle bir ilişkisi yoktur. İran kökenlidirler. Bu bölgede yaşayan Hıristiyanlar; Türk Yönetimi’ni istemiyorlar, Kürtler ise kendi kendilerini yönetme özgürlüğü istiyorlar” diyerek, Türk tezine karşı çıkmıştı. Aslında, Lord Curzon, zengin petrol yataklarına sahip olan ve İngiltere’nin en önemli sömürgeci konumunda bulunan Hindistan’ı batıdan koruyan bu bölgenin, İngiltere için önemini gizlemeye çalışmıştır.¹³⁷ Lozan Konferansı’nda, sınırlar konusunun en fazla tartışmaya sebep olan kısmı, Türkiye-İrak sınırının belirlenmesi olmuştur. Bu konudaki Türk tezi, Musul vilayetinin Türkiye’nin sınırları içinde olması gerektiği şeklindeydi. Türk Heyeti, bunun haklı gerekçelerini de şöyle sıralıyordu: “Bu vilayette nüfus çoğunluğu Türk ve Kürt’tür. İngilizler, Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918’de imzalandıktan sonra 3 Kasım 1918’de, mütarekeye aykırı olarak Musul’a girmişlerdir.” İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Lozan Barış görüşmelerinin en sert direnişini “Musul Meselesi” görüşülürken sergilemiş, Fransa ve İtalya temsilcileri de Birinci Dünya Savaşı’nın süper gücü İngiltere’yi desteklemişlerdir.¹³⁸

İngiltere için Irak’ta askeri ve politik istikrarın sağlanması; sadece petrolden beklenen gelir değil, aynı zamanda Basra (İran) Körfezi’nin savunulması, Hindistan, Singapur ve Avustralya’ya uzanan deniz yoluna ilaveten yeni havayolunun işletilmesi ve güvenliğinin sağlanması bakımlarından da gerekli hale gelmişti.¹³⁹ Mustafa Kemal, yeni kuracağı Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik kalkınmasını süratlendirmek amacıyla, zengin petrol yataklarına sahip olan Musul vilayetini (Musul, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye) sınırlarımız içine almak istemiştir. İsmet Paşa, Lozan görüşmelerinde, Lord Curzon’a: “Musul’suz Ankara’ya dönmeyeceğini” söylemiş,¹⁴⁰ Lord Curzon ise: “Bu havalide bulunan 500.000 nüfus tamamen Kürt’tür. Bunlar Türk sayılmaz” derken, İsmet Paşa: “Musul ve çevresi

¹³⁷ YÖK, a.g.e., s.178. İsmet Paşa, Musul’un demografik yapısını: Kürtler 263.830, Türkler 146.960, Araplar 43.210, Yezidiler 18.000 ve Gayrimüslim 31.000 olmak üzere toplam 503.000 şeklinde ifade etmiştir. Resmi Türk istatistiklerini kabul etmeyen İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise: Musul vilayetinde, 455.000 Kürt, 186.000 Arap, 66.000 Türk, 62.000 Hıristiyan ve 17. 000 Musevi yaşadığını iddia etmiştir. Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, ss.53-54; Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu* , s.267.

¹³⁸ Turan, a.g.e.. ss.190-191.

¹³⁹ Yergin, a.g.e.. s.230.

¹⁴⁰ Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, s.31; Öke, *Musul Kürdistan Sorunu*, s.195.

Türk'tür " iddiasını yenilemiştir.¹⁴¹ İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, ABD delegesinin hazır bulunduğu bir gece toplantısında, İsmet Paşayı tehdit ederek şunları söylüyordu:

*"Konferansta bir sonuca varacağız, ama memnun ayrılmayacağız. Hiçbir konuda bizi memnun etmiyorsunuz. Hiçbir dediğimizin makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın, kabul etmiyor, hepsini reddediyorsunuz. En sonunda şu kantiya vardık ki, neyi reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Ülkeniz haraptır, imar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulabileceksiniz? Bugün para, dünyada bir bende, bir de yanımdakinde (ABD temsilcisi). Unutmayın, ne reddederseniz hepsi cebimdedir. İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip, diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi birer birer çıkarıp size göstereceğiz."*¹⁴²

İngilizler, Musul vilayetindeki Kürtleri kazanmak amacıyla, Binbaşı Noel'i Kerkük'e, Binbaşı Soon'u Süleymaniye'ye ve Yüzbaşı Hay'ı Erbil bölgesine görevlendirmişlerdi. İngilizler, bölgede etkin olan Şeyh Mahmut'u yanlarına çekemeyince, Musul'a askeri harekât başlatmışlardı. Türkiye, Şeyh Mahmut ile irtibat kurarak,¹⁴³ askeri tedbirler almış, ancak, Lozan Barış görüşmelerini göz önünde bulundurarak, sadece propaganda faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁴⁴ İtilaf Devletleri, 21 Kasım 1922'de başlayarak, 30 Ocak

¹⁴¹ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1999, s.69. Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde İngiliz temsilcileri tarafından Irak'ta yaşayan Türkler için İngilizce bir kelime olan "Türcomans" Türkmenler ifadesi kullanılmış, bu bölgedeki Türkmenlerin Osmanlı Türkleriyle ilişkilerinin olmadığı belirtilmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Irak'ta yaşayan Türkler için: "...Bunlar hiç de Osmanlı Türkleri değillerdir. Bu ülkeye Selçuklu ve Osmanlı istilalarından çok önce Orta Asya'dan gelmiş Tıvanlı istilacıların ardıllarıdır (birinin ardından gelip, onun orununa -makam, mansıp, mesnet, mevki-geçen kimse, halef)" ifadesini kullanarak, Irak'ta yaşayan Türklerin ayrı bir soydan geldiği ve Anadolu Türkleriyle adeta hiçbir ilişkilerinin olmadığını ileri sürmüştür. Hiçbir tarihi dayanağı olmayan Lord Curzon'un bu iddiası, İsmet Paşa tarafından: "*Anadolu Türkleri, Türkmen diye adlandırılan topluluk içinde bulunmaktadır. Musul Türkleriyle Anadolu'da yaşayan Türkler arasında yapılmak istenen ayırım, hiçbir sağlam temele dayanmamaktadır*" cevabı verilerek, geçersiz hale getirilmiştir. Seha L., *Meray, Lozan Tutanakları*, c. I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1993, s.347, 359.

¹⁴² Selek, *İsmet İnönü, Hatıralar*, c.II, s.89; Aydemir, *Tek Adam*, c. II, ss. 113-114.

¹⁴³ Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) tarafından, Başbakanlığa yazılan raporda: "*Irak'ın kuzeyinin bekasının sağlanması için; Şeyh Mahmut'un İngiliz boyunduruğundan kurtarılması, Irak'ın kuzeyinden TBMM'ye üye seçilmesi, İngilizlerin Kürtleri aleyhimize kıskırtmak için, yapmakta oldukları propagandaya aynı silahla karşılık verilmesi ve özellikle Revandüz hareketi esnasında İngilizler tarafından Kürtlere yapılan mezalim ve facialar hakkında Kürtlerin hafızalarının canlı tutulmasının sağlanmasını...*" vurgulanmıştır. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, K.56-1, Dos.65, Fih. 2-5;2-6.

¹⁴⁴ Türkiye, Irak'ta propaganda hareketine başlamış, Diyarbakır'a çok sayıda asker sevk edileceği duyurulmuş, hatta Suroç'a bir süvari birliği gönderilmiştir. Bu propaganda faaliyetleri, Suriye'de bulunan Fransız Kuvvetlerinin de dikkatini çekmiştir. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşaya yazılan raporda: "*Diyarbakır'daki sahra bataryası Urfa'ya hareket ettirildi. İngiliz Sömürge Müsteşarı'nın Parlamentoda*

1923'e kadar devam eden görüşmeler esnasında, Milli Mücadele'de kazandığı başarıları hiç dikkate almadan Sevr Antlaşması şartlarını Türkiye'ye kabul ettirmeye çalışmışlar ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından 28 Ocak 1920'de alınan Misak-ı Milli kararlarını kesinlikle kabul etmemişlerdir. Mustafa Kemal, 30 Ocak 1923'te şu açıklamayı yapmıştır: "*Musul vilayeti Türkiye Devleti'nin hududu millisi dâhilindedir; buralarını anavatandan koparıp şuna buna hediye etmek hakkı kimseye ait olamaz. Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti)'la da bu meselenin münasebeti (ilgisi) yoktur.*"¹⁴⁵ İtilaf Devletleri, 31 Ocak 1923'te Türk Heyeti'ne bir barış taslağı vererek, 4 Şubat 1923'e kadar cevaplandırılmasını istemişler, olumsuz cevap verilince de Lozan görüşmeleri kesilmiştir.¹⁴⁶

Musul Sorunu, TBMM'de 21 Şubat-6 Mart 1923 tarihleri arasında tartışılmış, TBMM Hükümeti'ne ve Lozan Heyeti'ne güven oyu verilmişti. İsmet Paşa, 8 Mart 1923'te İtilaf Devletleri'ne 31 Ocak 1923 tarihli barış taslağı hakkındaki Türkiye'nin görüşlerini yazılı olarak göndermişti.¹⁴⁷ Büyük ölçüde Musul Meselesi ve Kapitülasyonlar nedeniyle 4 Şubat 1923'te kesilen Lozan Konferansı, 23 Nisan 1923'te tekrar başlamış, 17 Temmuz 1923'e kadar süren görüşmeler sonunda, Musul Meselesi hariç diğer sorunlar büyük ölçüde çözümlenmiştir. İsmet Paşa Lozan'da özellikle Musul Meselesi'nden dolayı çok sıkıntılı anlar yaşamış, İngiliz temsilcisi Horace Rumbold'un İstanbul'a bildirdiği gibi, 'örsele çekiç arasında' kalmıştı.¹⁴⁸ Görüşmelerin uzaması üzerine İsmet Paşa, bu konunun Türkiye ile İngiltere arasında çözümlenmesini önermiş, bu önerisi de taraflarca benimsenmiştir.¹⁴⁹ İsmet Paşa, 18 Temmuz 1923'te Mustafa Kemal Paşadan Lozan Antlaşması'nı imzalamak için yetki istemiş, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşaya: "*18 Temmuz 1923 günü telyazınızı aldım. Hiç kimsede kararsızlık yoktur. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve içten duygularımızla kutlamak için,*

'Türklerin yalnız Musul hakkında değil, Suriye hududunda da kuvvetli kutaat toplamakta olduklarını işittik' demesi, propagandamızın ciddi olarak etkili olmaya başladığını göstermektedir" demiştir. *Cumhur Başkanlığı Arşivi*, K.7/2, Dos.19, Fih. 55.

¹⁴⁵ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, c. III, s.82; Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, s.215.

¹⁴⁶ Atatürk, *Nutuk*, s.526; Turan, a.g.e., s.191.

¹⁴⁷ İsmet Paşanın 8 Mart 1923'te İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiği öneriler listesinde Musul Sorunu şöyle belirtilmiştir: "*Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak 12 aylık süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Antlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'ne götürülecektir.*" Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, s.55.

¹⁴⁸ Kinross, a.g.e., s.434. İsmet Paşa, Ankara'ya dönüşünde, Mustafa Kemal'in Çankaya'da verdiği yemekte Lozan'da yaşadığı durumu şöyle ifade etmiştir: "*Karşılaştığım bütün güçlükleri yalnız siz çözdünüz. Yardımına koşup beni kurtardınız. Siz olmasaydınız, Lozan'dan cenazem gelirdi benim, cenazem.*" a.g.e., s.437.

¹⁴⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, (1919-1926), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler fakültesi Yayını, Ankara, 1978, s.287.

yöntem gereği, anlaşmanın imzalandığını bildirmenizi bekliyoruz kardeşim” telgrafını çekerek gerekli yetkiyi vermiştir.¹⁵⁰

İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşanın kendisine yetki veren telgrafı üzerine, 24 Temmuz 1923’de Lozan Antlaşması’nı imzalamıştır.¹⁵¹ İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşanın telgrafından çok duygulanmış ve şu cevabı yazmıştır: “Her dar zamanımda, hızır (ölmezlik suyundan içen peygamber) gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim ezinci bir düşün. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerimden öperim. Pek sevgili kardeşim, sayın önderim.”¹⁵² Mustafa Kemal Paşa, Lozan Antlaşması’nın imzalandığı gün İsmet Paşaya bir telgraf göndererek, kendisini ve heyet arkadaşlarını şöyle kutlamıştır: “Ulusun ve hükümetin yüksek kişiliğinize vermiş olduğu yeni görevi başarıyla sonuçlandırdınız. Yurda sıra sıra yararlı işlerle dolu olan ömrünüzü bu kez de tarihsel bir başarıyla yücelttiniz. Uzun savaşmalardan sonra yurdumuzun barışa ve bağımsızlığa kavuştuğu bu günde, parlak başarılarınız dolayısıyla sizi, sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün delegeler kurulu üyelerini içten duygularım ile kutlarım”¹⁵³

Mustafa Kemal ve silah arkadaşları, 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ve müteakiben 10 Ağustos 1920’de Osmanlı Devleti’ne zorla kabul ettirilen Sevr Antlaşması şartlarını ortadan kaldırarak, Misak-ı Milli sınırları içinde yeni bir devlet kurmak amacıyla başlattıkları Milli Mücadele’yi hedefine ulaştırarak, itilaf Devletleri’ne Lozan Antlaşması’nı imzalatmayı başarmışlardır. Türkiye Devleti’nin kuruluş belgesi olan Lozan Barış Antlaşması’yla aynı zamanda Avrupa Devletleri’nin Şark Meselesi planını uygulamalarının mümkün olamayacağını kabul etmeleri de sağlanmıştır. Prof. Dr. Hamza Eroğlu’na göre: “Lozan Barış Konferansı’nda yalnız Yunanistan’la bir hesaplaşma, harbe son veren bir barış antlaşması akdi bahis konusu olmamakta, aynı zamanda Birinci Dünya Harbi’nin galipleriyle hesaplaşma, hukuki ve siyasi yönden uyumsuzlukları çözümlenme, yüzyıllardan beri sürüklene gelen problemlere hal çaresi aranmakta idi. Açıkça bütün Doğu Meselesi, Konferans’ın ağırlık merkezini teşkil ediyordu... Lozan barışı, İstiklal Savaşı’na son veren ve onu milletlerarası münasebetlerde değerlendiren, gerçekten önemli ve büyük bir eserdir.”¹⁵⁴

Musul Meselesi, İngiliz Heyeti’nin olumsuz tutum izlemesi nedeniyle, Lozan Konferansı’nda çözümlenememiş, dokuz ay içinde iki ülke arasında

¹⁵⁰ Atatürk, *Nutuk*, ss. 575-576.

¹⁵¹ a.g.e., s.576; Harp Akademileri Komutanlığı, a.g.e., s.8; Turan, a.g.e., s.192; Eroğlu, a.g.e., s.197; YÖK, a.g.e., s.181; Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, s.220; Roux, a.g.e., s.239.

¹⁵² Atatürk, *Nutuk*, s. 576.

¹⁵³ a.g.e., s.576; Kinross, a.g.e., s.435.

¹⁵⁴ Eroğlu, a.g.e., s.197.

yapılacak anlaşmaya bırakılmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nda Irak sınırı şöyle belirtilmiştir : "...Türkiye'yle Irak arasındaki sınır, dokuz ay içerisinde Türkiye'yle İngiltere arasında anlaşma yoluyla saptanacaktır. Belirlenen süre içinde iki hükümet arasında anlaşma olmadığı takdirde, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) Meclisine sunulacaktır. Sınır çizgisi kararlaştırılıncaya kadar Türkiye ve İngiltere Hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı arazinin şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yaratacak hiçbir askeri ve başka harekette bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler."¹⁵⁵

9. Türkiye'nin Musul'u İngiltere'nin Mandası Irak'a Bırakması

Mustafa Kemal, coğrafi, Ulaştırma ve Muhabere, sosyal, ekonomik, politik, biyografik, askeri, ilmi ve teknolojik özelliklerine ilaveten özellikle tarihi bağları açısından da Musul'u Misak-ı Milli sınırları içine almak istemiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine kadar Musul-Kerkük bölgesinde; Irak Selçukluları, Zengiler, Erbil Atabeyliği, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safeviler ve Osmanlı egemenliği olmak üzere, sekiz adet Türk Devleti hüküm sürmüş, bu bölge 800 yıl kadar Türklerin hâkimiyetinde kalmıştır.¹⁵⁶

Türk-İngiliz ilişkilerinin 1923-1926 yılları arasındaki en önemli parametresini Musul Meselesi oluşturmuştur. Lozan Antlaşması gereğince; Türkiye-Irak sınırını tespit etmek amacıyla Türk ve İngiliz heyetleri arasındaki görüşmelere 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başlanmış ve 5 Haziran 1924'e kadar devam etmiştir. Haliç Konferansı adı verilen bu görüşmelerde de tarafların görüşleri değişmemiş,¹⁵⁷ üstelik İngiliz Heyeti, Nasturi Hıristiyanları nedeniyle Hakkâri'nin de Irak'a katılması gerektiğini savunmuştur.¹⁵⁸ İki taraf, Lozan'dan sonra 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında yapılan Haliç Konferansı'nda da anlaşamayınca,¹⁵⁹ İngiltere

¹⁵⁵ Atatürk, *Nutuk*, s.550; Harp Akademileri Komutanlığı, a.g.e., s.17; Turan, a.g.e., s.193; s.550; YÖK, a.g.e., s.181; Şimşir, *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, ss. 55-56; Eroğlu, a.g.e., s.199; Armaoğlu, a.g.e., s.322.

¹⁵⁶ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Irak Türkleri Bibliyografyası (A Bibliography of Iraqi Turks)*, Yayın No:12, s. XIV.

¹⁵⁷ Eski Bahriye Nezareti Binası'nda yapılan Haliç Konferansı'nda Türkiye'yi Fethi Bey (Okyar), İngiltere'yi Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox temsil etmiştir. Türk Hükümeti'nin Fethi Beye (Okyar) verdiği talimat, Lozan Konferansı'na giderken İsmet Paşaya verilmiş olan hükümet talimatına benzer şekilde düzenlenmişti. Bu talimat da Musul vilayetinin (Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarının) Türkiye'de kalacak şekilde sınırın çizilmesi öngörülmüştür. Türkiye'nin bu talebi yerine getirildiği takdirde, bölge petrolünün işletilmesinde İngiltere'yle ortaklık kurulabileceği ve öncelik tanınabileceği hususları da yer almıştır. Kürkçüoğlu, a.g.e., s.290.

¹⁵⁸ Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, 15.b., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1995, s.135; Şimşir, *Türk-Irak ilişkilerinde Türkmenler*, s.57; Kinross, a.g.e., s.470.

¹⁵⁹ Lord Curzon, Lozan görüşmeleri sırasında, TBMM'de Musul ve Kerkük mebuslarının bulunmamasını, bu bölgenin Misak-ı Milli sınırlarının dışında olduğunun göstergesi olarak savunmuştur. Gerçekte, Musul ve Kerkük mebuslarından Misak-ı Milli'yi

tarafından Milletler Cemiyeti'ne sevk edilen Musul, 16 Aralık 1925'te İngiltere'nin mandası olan Irak'a bırakılmıştır.¹⁶⁰

Milletler Cemiyeti kararından biraz önce 1925 yılı içinde Amerikalı bir Jeolog New York'a gönderdiği raporda: "Dünyada hiçbir bölgenin petrol yönünden Irak kadar çok şey ifade etmediğini" bildirmiştir.¹⁶¹ Türkiye, Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'nin Musul'u Misak-ı Milli sınırları dışında bırakan kararına, tepki olarak, 17 Aralık 1925'te Rusya ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalamıştır.¹⁶² Türkiye'de büyük tepkiyle karşılanan Milletler Cemiyeti'nin kararı, Türk-İngiliz ilişkilerini çok olumsuz şekilde etkilemiş, gerginleşen ilişkiler ve savaş ortamına bağlı olarak, Türkiye askeri hazırlıklara başlamıştır.¹⁶³ Başbakan İsmet Paşa, Kazım Karabekir Paşa ile yaptığı bir görüşme sırasında: "Kazım, Musul boş... Şunu işgal ediversene..." demiştir. Kazım Karabekir Paşa, İsmet Paşaya bir asker olarak bu sorumluluğu almak istemediğini ima eden sözlerle şöyle cevap vermiştir:

"Bu harekât, İngilizlere karşı ilansız bir harp demek olur. Oradaki kıtaları az da olsa tayyare kuvvetleri üstündür. Kısa bir zamanda takviye edilebilirler. Sevk olunacak kuvvetlerimizin orada dahi muvaffakiyetlerini ümit etmem. Fakat işin tehlikeli ciheti (yönü, taraftı), bu hareketin, İngilizlerin bütün sahillerimizde faaliyete geçmelerine mucip (neden, gerekçe) olur. İşin daha felaketli ciheti (yönü) de Ermeni ve Yunan ordularıyla yapamadığını bu sefer Suriye'den Fransızlarla ve İzmir'den de İtalyanlarla yapmaya kalkışmasıdır... Bana geçen gün Mustafa Kemal Paşa da böyle bir teklifte bulunduğu zaman O'na da uzun uzadıya bu mütalaalarımı arz etmiştim. Siz, Hükümet Reisi sıfatıyla, O'nun böyle bir

savunanlar, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra Malta'ya götürülmüşler, geri kalanlara İngilizlerle mücadele etmek amacıyla Irak'a gitmişlerdi. TBMM Başkanı Fethi Bey (Okyar), Heyet Başkanı olarak katıldığı Haliç Konferansı'ndan sonra, 6 Ekim 1924'te Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta: "Bağdat'taki Meclis'te Musul mebuslarının bulunması, İngilizlerce Musul'un Bağdat'a irtibatına delil makamında ileri sürülmüş olduğundan, evvelce seçilmiş olan Musul mebuslarının TBMM'ye kabulü muvafıktır (uygundur) efendim" sözleriyle Musul'un da TBMM'de temsil edilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. *Cumhur Başkanlığı Arşivi*, K.35/2, Dos. 54, Fih. 70-1.

¹⁶⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.322; Turan, a.g.e..s.267. Geniş bilgi için bkz, Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, ss.250-290.

¹⁶¹ Yergin, a.g.e., s.233.

¹⁶² Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, s.136; Armaoğlu, a.g.e., s.323.

¹⁶³ Kazım Karabekir Paşa anılarında, Musul'a yapılacak askeri harekâtın komutanlığının, önce Mustafa Kemal, sonra İsmet Paşa tarafından kendisine teklif edildiğini, ancak, bu görevi reddettiğini, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olan arkadaşı Fevzi Paşaya (Mareşal Çakmak): "Musul macerasının Türkiye'yi yıkıma götüreceğini" söylediğini ve Fevzi Paşadan şu cevabı aldığını ifade etmiştir: "İçap ederse yeni bir harbi de göze aldık. Musul bizindir. Madem ki sulhen (barışla) vermiyorlar, harben (savaşla) almak için Gazi (Mustafa Kemal Paşa) ısrar ediyor. Hükümet de bu fikirde. Bizde, muvaffak olacağımıza şüphe yok. İçap ederse Musul değil daha uzaklara da gideriz." Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, s.167; Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*.ss.248-249; Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, s.142.

arzusuna karşı sulh muahedesinin 3. maddesini okuyarak benim serdettiğim (söylediğim) tarzda mütalaa beyan edeceğinize Musul'u işgal etmeye kalkıyorsunuz."¹⁶⁴

Prof. Dr. Halil İncalcık'a göre: "...Musul Meselesi ve Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla İngiltere ile genç Türkiye Cumhuriyeti arasında münasebetler çok gergin bir safhada idi."¹⁶⁵ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk), Başbakan İsmet Paşa (İnönü) ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), Musul'u ele geçirmek amacıyla, kuvvet kullanmaya ve askeri harekâta karar verdikleri sırada, 13 Şubat 1925'te Güneydoğu Anadolu'da başlayan Şeyh Sait İsyanı'nın yarattığı sorunlar¹⁶⁶ ve başlatılan inkılâpların yarıda kalmaması için, Türkiye ile İngiltere arasında 5 Haziran 1926'da Ankara Antlaşması imzalanarak, Musul İngiltere'nin mandası olan Irak'a bırakılmıştır.¹⁶⁷

Ankara antlaşması'na göre: Musul, Irak'a bırakılırken, Musul halkı Irak vatandaşı sayılmış, ancak, 18 yaşını bitirmiş olanlara iki ay içinde isterlerse kendi vatandaşlıklarını seçebilme hakkı tanınmış, Musul bölgesinden elde edilen petrol gelirlerinin %10'unun 25 yıl süreyle Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶⁸ Şeyh Sait ve Arap İsyanları'nın başlarında şeyhlerin

¹⁶⁴ Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, ss.137-138.

¹⁶⁵ Halil İncalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2007, s. 112.

¹⁶⁶ Kinross, a.g.e., s.465; Geniş bilgi için bkz. Mumcu, *Kür-İslam Ayaklanması*, ss. 69-103; Eroğlu, a.g.e., ss.287-290; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hauralar*, c. I, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973, ss.313-351; Behçet Cemal, *Şeyh Sait İsyanı*, İstanbul, Sel Yayınları, 1955; Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, ss.278-290; Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara, 1992; Volkan, a.g.e., ss.327-330. İsmet İnönü: "Şeyh Sait İsyanı'nı bir milli hareket olarak kabul etmemek gerektiğini, şeyhlik menfaatleriyle din konusunda memlekette açılmış olan geniş propagandanın, bunları tahrik ettiğini" belirtmiştir. Selek, *İsmet İnönü, Hauralar*, c.II, ss. 202-203. Mustafa Kemal'in, Şeyh Sait'in, 13 Şubat 1925'te isyan ederek, 12 Nisan 1925'te yakalanmasından sonra, 1 Ağustos 1925'te Kuzey Irak'taki Kürt liderlerden Seyit Muhammed Cebbârî'ye yazdığı mektup, Musul hakkındaki düşüncelerini sürdürdüğünü göstermektedir: "Muhterem Mücahit Seyit Muhammed ve akrabalarına, memleketin ayrılmaz bir parçası olan Musul'un ahalisinin yakında kurtulacağına inanç ve güven olunarak, öteden beri devam eden çabalarınızda kararlı olmanızı, gelecekteki selamet ve saadetiniz adına yakın gelecekte asla ümit kesmeyerek, zulümlere karşı yüksek bir mücadele ruhuyla aydınlık bir istikbal temin edilmesi din kardeşlerimizin huzur ve saadeti için kıymettardır. Kurtuluş günleri yakındır. Kurtuluş güneşinin doğmasını sabırlı biçimde beklenilmesini hatırlatır, cümlenize muvaffakiyetler (başarılar) temenni eylerim. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, K.59-1, Dos.65, Fih.17-18; 17-19.

¹⁶⁷ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri*, Yayın No:64, s.3; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Yayın No:11, s.46; Üçok, a.g.e., s. 355; Kinross, a.g.e., s.478; Armaoğlu, a.g.e.,ss.322-323; Volkan, a.g.e.,s.328; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Irak Türkleri Bibliyografyası (A Bibliography of Iraqi Türks)*, Yayın No:12, s.XVI; Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, s.136. Geniş bilgi için bkz. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, ss.290-319.

¹⁶⁸ Türkiye daha sonra, 500.000 İngiliz Sterlini karşılığında, Musul petrol gelirinin %10'unun 25 yıl süreyle alınması hakkından vazgeçmiştir. Başbakanlık Devlet Arşivleri

bulunmaları, bölücü ve irtica amaçlı olmaları ortak noktalarını teşkil etmektedir. Musul Meselesi'nin Türkiye aleyhine çözümlenmesi nedeniyle, Türk-İngiliz ilişkileri bir müddet durgunluk yaşamıştır.¹⁶⁹ Türkiye'nin, 5 Haziran 1926'da İngiltere ile Ankara Antlaşması'nı imzalayarak, Musul'un İngiltere'nin mandası olan Irak'a ait olduğunu kabul etmesinin sebepleri şunlardır:

1) Mudanya Mütarekesi'nden 10 ay kadar sonra ancak 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda, Musul Meselesi'nin çözümlenmemesi ve dokuz ay içinde İngiltere ile Türkiye arasında yapılacak görüşmelere bırakılması.

2) Musul Sorunu'nu çözümlmek amacıyla, 19 Mayıs 1924'te başlayan ve 5 Haziran 1924'te sona eren İstanbul/Haliç Konferansı'nda İngilizlerin Hakkâri bölgesini de istemeleri ve görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamaması.

3) İngiltere'nin Musul Meselesi'ni 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'ne götürmesi, bir gün sonra 7 Ağustos 1924'te Nasturilerin Hakkâri bölgesinde isyan etmeleri, Ağustos ayı sonunda isyanın bastırılması.¹⁷⁰

4) 1.Ordu Komutanı Kazım Karabekir Paşanın 26 Ekim 1924 ve 2.Ordu komutanı Ali Fuat Paşanın 30 Ekim 1924'te askerlikten istifa ederek, milletvekilliği görevine başlamak istemeleri.¹⁷¹

Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Yayın No:11, s.51; Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., s.275; Turan, a.g.e., s.268. Musul vilayeti (Musul, Erbil, Süleymaniye ve Kerkük) Türkleri istedikleri taktirde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını seçebilme hakkına sahip olmuşlardı. Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, ss.67-68. Ankara Antlaşması'nın, günümüzde Türkiye ile Irak arasında yaşanan ve ülkemizin bekasını tehdit eden bazı olaylara ışık tutacağı değerlendirilen önemli maddeleri şunlardır:

"1. Türkiye ile Irak arasındaki hudut, Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı şekilde (Büyük Sınır Çizgisi) kesinleşmiştir..."

"6. Taraflar, bir veya birkaç silahlı kişinin sınır muntkasında yağmacılık veya eşkıyalık yapmak maksadıyla, girişecekleri hazırlıklara, sahip oldukları bütün vasıtalarla karşı koymaya ve bunların sınırdan geçmelerine mani olmayı karşılıklı olarak taahhüt ederler."

"7. 11.maddede zikredilen yetkili memurlar, sınır muntkasında yağmacılık veya eşkıyalık yapmak için bir veya birkaç silahlı kişinin hazırlıklarda bulduklarını haber aldıklarında ihmal etmeden birbirlerini haberdar edeceklerdir..."

"9. Silahlı bir veya birkaç kişi sınır muntkasında bir cinayet veya bir cürüm işledikten sonra, diğer sınır muntkasına iltica ederse oranın, bu kişileri silahları ve yağma ettikleri eşya ile birlikte, uyrugu bulunduğu tarafa teslim etmesi mecburidir..." Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Yayın No:11, ss.47-51.

¹⁶⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.323; Turan, a.g.e., s.268.

¹⁷⁰ Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Diyarbakır'daki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşaya çektiği telgrafta: "İcap ederse eşkiyayı Londra'ya kadar takip edeceğiz" demiştir. Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, ss.142-143.

¹⁷¹ a.g.e., 146-147. Mustafa Kemal, bu istifaları bir komplo olarak şöyle değerlendirmiştir: "Baylar bir komplo karşısında bulunduğumuz yargısına varmakta hiç duraksamadım... Hakkâri bölgesinde Nasturi ayaklanmasını bastırmaya çalıştığımız bir sırada, İngiltere Hükümeti de Hükümetimize kesin süreli bir nota verdi. Meclisi olağanüstü

5) Nakşibendî Tarikatı'na mensup Şeyh Sait'in, 13 Şubat 1925'te Genç iline bağlı Piran'da isyan başlatması, isyanın kısa sürede Güneydoğu Anadolu'ya yayılarak, Anadolu'nun bütünlüğünü tehdit edecek boyutlara ulaşması, isyanın ancak ülke genelinde seferberlik ilanından ve Mustafa Kemal'in halkı Cumhuriyeti korumaya davet etmesinden sonra 12 Nisan 1925'te bastırılması.¹⁷²

6) Nasturi ve Şeyh Sait isyanlarının etkisiz hale getirilmesi sırasında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin muharebe gücü etkinliğinin çok zayıflamış ve ekonomik yük getirmiş olması.

7) Bakanlar Kurulu tarafından, 8 Aralık 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın çeşitli olaylara karıştığı gerekçesiyle 3 Haziran 1925'te kapatılması.

8) Türkiye'nin henüz üye olmadığı, Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'nin, İngiltere'nin etkisiyle 16 Aralık 1925'te, Musul'u bu ülkenin mandası altında bulunan Irak'ın sınırları içine dâhil edilmesi kararını alması.

9) Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne üye olabilmek için, o günün koşullarında dünyanın süper gücü rolünü oynayan İngiltere'nin politik desteğine ihtiyaç duyması.

10) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Başkanı Kazım Paşa (Karabekir), Başkan Vekili Rauf Bey (Orabay) ve Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), İsmet Paşa (İnönü) ve Fevzi Paşanın (Çakmak) yollarının ayrılması.

11) Yunanistan ile Türkiye arasında, İstanbul'daki Rumlar ve Batı Trakya'daki Türkler hariç Türkiye'de yaşayan Rumların ve Yunanistan'da yaşayan Türklerin değiştirilmesi esnasında (Etabli Meselesi) problemler çıkması, Türkiye'nin Rum Ortodoks Patriği'ni sınır dışı etmesi ve iki ülke ilişkilerinin gerginleşerek tekrar savaş durumuna gelmesi.

12) Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren, Ege Denizi'ndeki 12 Adaları elinde bulunduran İtalya'nın, eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden

olarak toplantıya çağırdım. İngiltere'nin kesin süreli notasına bildiğiniz biçimde cevap verdik. Savaşı bile göze aldık. İşte, söz konusu ettiğimiz kişiler, bu çetin günlerde, bir yabancı devletin bize saldırabileceği günlerde, kendilerinin de bize saldırarak, ereklerine (amaçlarına) kolaylıkla ulaşabilecekleri kuruntusuna kapıldılar. Savaşa hazır bir durumda bulundurmaya zorunlu oldukları ordularını başsız bırakıp, daha önce sevmediklerini söyledikleri siyasa alanına koştular..." Atatürk, Nutuk, ss.622-625; Kinross, a.g.e., s.461; YÖK, a.g.e., ss. 30-31. Kazım Karabekir Paşa da anılarında, ordudan çekilme kararını "İngilizlere karşı Musul nedeniyle açılacak savaşa" bağlamıştır. Mumcu, Kazım Karabekir Anlatıyor, s.149.

¹⁷² Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.275; Hacette Üniversitesi, a.g.e.,s.275.

canlandırma politikası takip etmeye ve Türkiye üzerindeki emellerini açıkça gündeme getirmeye başlaması.¹⁷³

13) Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'nda uluslar arası bir komisyonun yönetimine bırakılan Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nı tekrar egemenliği altına almak istemesi.¹⁷⁴

14) Suriye ve Lübnan'ı mandası altına alan Fransa ile Lozan Antlaşması'nın ardından, Osmanlı borçlar meselesinin, Türkiye-Suriye sınırının tespiti konusunun (Hatay Meselesi), Türkiye'deki Fransız misyoner okullarının statüsünün çözümlenememiş olması, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi.

15) Türkiye'nin, Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmesine rağmen, 12 Mart 1917'de Çarlık rejimini yıkarak iktidarı ele geçiren Bolşevik rejimini (komünizm) tehdit olarak algılamaya başlaması.

16) 4 Haziran 1878'den itibaren Kıbrıs'ı, 15 Kasım 1918'den sonra Irak'ı egemenliğinde bulduran İngiltere'nin ve Suriye'yi mandasına alan Fransa'nın güneyden, Trablusgarp Savaşı'nda 12 Adaları alan İtalya'nın batıdan Türkiye'yi tehdit etmeleri.

17) Mustafa Kemal Paşanın, Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren, Milli Mücadele'nin sonuna kadar (1911-1923) 12 yıl süren fiili savaş, 1923-1926 yılları arasında üç yıl süren dolaylı savaş haline son vererek: "Yurtta sulh, cihanda sulh" politikasını uygulama alanına koymak istemesi, Balkan Antantı ve Sadabat Paketi'nin önkoşullarını hazırlaması.¹⁷⁵

¹⁷³ Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, ss.66-67.

¹⁷⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.343.

¹⁷⁵ Mustafa Kemal bir Macar diplomatına: "... Evet, efendim, ben de Makedonyalıyım. Ama hiçbir toprak isteğinde bulunmuyorum" demiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanı Türkiye'nin dış siyasetini şöyle tanımlamıştır: "Türkiye'nin başkasının bir karış toprağında gözü yoktur., ama kendi toprağından da bir karışını feda edemez." Kinross, a.g.e., s.528. Orta Doğu, Osmanlı egemenliği sona erdikten, özellikle Musul Misak-ı Milli sınırları dışında kaldıktan sonra, bağımsızlık ve çıkar çatışmalarının yaşandığı dünyanın en sorunlu bölgesi haline gelmiştir. Bernard Lewis Osmanlı'dan sonra Mustafa Kemal'in 'Yurtta barış, dünyada barış' düşüncesinin Orta Doğu için önemini ve endişelerini şöyle ifade etmiştir: "Osmanlı İmparatorluğu, Orta Doğu'ya bir yapı ve koruyucu bir perde sağlamış, onu dışarıdan gelen birçok tehlikeye karşı korumuştur. Şimdi bunlar ortadan kalkmış bulunuyordu. Osmanlı yapısı ve sistemi yerine sonuçta hepsi bozulup dağılan yenileri getirilmişti. Artık koruyucu perde eksikliği yoktu, ama korumada Avrupalı devletler tarafından ancak birbirleri için sağlanıyordu. Bu nedenle de Orta Doğu ülkelerinin halklarının çoğunluğu için pek fazla yararlı değildi. Bir yanda İngiliz ve Fransızlar ve öteki yanda Orta Doğu halkları için bu dönemin bilânçosu ne olmuştu? Orta Doğu'da İngiliz ve Fransız güçlerinin bulunduğu dönem, modern tarihin en büyük zaferlerinden birinin hemen ardından son bulmasına kadar ne başarmıştı? Sonuçların Batılı devletler ya da Orta Doğu'yla halkları için herhangi bir değeri var mıydı?" Lewis, *Orta Doğu, Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 Yıllık Tarihi*, s.277.

18) Mustafa Kemal Paşanın, Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkartmak amacıyla, başlattığı inkılâplara devam etmek istemesi.

19) Mustafa Kemal Paşanın, Türkiye'yi tarım ülkesi koşullarından süratle sanayi ülkesi konumuna getirmek amacıyla. Sanayi İnkılâbı'nı gerçekleştirmiş olan İngiltere'yi bu konuda bir model olarak görmesi.

20) Türkiye'nin yeniden inşası, tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin geliştirilmesi için, İngiltere'nin sermayesinden istifade edilmesinin düşünülmesi.

21) Rusya hariç, diğer sanayi ülkeleriyle yeterli seviyede ilişki kuramayan Türkiye'nin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünyanın süper gücü olan İngiltere'nin, tecrit politikasından kurtarılarak, ulaştırma ve muhabere, sosyal, politik, ekonomik, askeri, ilmi ve teknolojik milli güç unsurlarını geliştirme projesi.

22) Bir Alman bilim adamı tarafından 1871'de Musul'da petrol olduğunun keşfedilmesine, Amerikalı bir jeolog tarafından 1925'te aynı bölgede çok zengin petrol yataklarının olduğu rapor edilmesine rağmen, henüz petrol çıkarılmaya başlanmaması.¹⁷⁶

23) Nasturi ve Şey Sait İsyanları'ndan sonra, Reçkotan , Raman, Pervari, Sason, 16 Mayıs-17 Haziran 1926'da 1.Ağrı isyanlarının çıkması ve Ağrı İsyanı'nın halen devam etmesi.¹⁷⁷

24) Mustafa Kemal Paşanın Ankara Antlaşması'nı kabul etmesinde; Türkiye'nin kısa vadede bölgesinde (Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu), orta vadede dünyada etkili bir devlet haline getirilerek, Lozan'da çözümlenemeyen sorunlar için, uygun koşulların oluşturulması, uzun vadede İngiltere'nin de desteğini almak suretiyle Misak-ı Milli'nin tam olarak gerçekleştirilmesinin sağlanması düşüncesinin olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin, 1936'da Boğazlar, 1938-1939 yıllarında Hatay Sorunlarını İngiltere'nin desteği ile çözebilmesi, bu düşünceleri teyit eden emarelerdir.

10. SONUÇ

Mustafa Kemal'in, Musul'u Misak-ı Milli sınırları içinde göstermesinin ve Musul Meselesi ile çok yakından ilgilenmesinin amacı: iç ve dış bölücü unsurları ortadan kaldırmak, Irak'ın Kuzeyindeki Türkmenler ve Kürtleri Anadolu'daki soydaşlarının coğrafi, sosyal, ekonomik, politik, askeri, biyografik, ilmi ve teknolojik milli güç unsurlarıyla kültür temeline dayalı

¹⁷⁶ Musul'un Kerkük sancağına altı mil mesafede bulunan Baba Gurgur bölgesinde 15 Ekim 1927 günü sabah saat 03.00'de 1500 feet derinliğinde açılan 1 No.lu kuyudan kükremeyi andıran ve çölü baştanbaşa saran korkunç bir gürlütle ilk petrol çıkartılmıştır. Yergin, a.g.e., s.234.

¹⁷⁷ Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, ss.171-172.

olarak, Türk üst kimliği¹⁷⁸ altında Misak-ı Milli sınırları içinde birleştirerek, Türkiye'nin,¹⁷⁹ önce bölgesel sonra dünya gücü (küresel güç) haline gelmesini ve çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkmasını sağlamaktı. Mustafa Kemal, savaşların yaralarını sarmak, yıkıntılarını onarmak, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek ve çağdaşlaşmaya yönelmek istiyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan galip olarak çıkan, o günün koşullarında süper devlet konumunda bulunan, Milletler Cemiyeti'nde her istediği kararı aldırabilen Büyük Britanya İmparatorluğu ile yeni bir çatışmaya girmenin, yukarıda sayılan nedenler de dikkate alındığında oldukça büyük riskler taşıdığına farkına varmıştı. Mustafa Kemal, her zaman olduğu gibi, durması gerektiği sınırı bilerek,¹⁸⁰ o günün koşullarında en doğru hareket tarzını seçmiştir.¹⁸¹ Türk-İngiliz ilişkileri; Birinci Dünya

¹⁷⁸ Bernard Lewis'e göre: "...Halk bir zamanlar kendisini Türk diye adlandırmıştı ve konuşukları dile yine Türkçe deniyordu. Fakat Osmanlıların İmparatorluk toplumunda etnik bir terim olarak Türk deyimini az kullanılmıştı ve özellikle Türkmen göçebelerini veya daha sonra Anadolu köylerinin Türkçe konuşan cahil ve kaba köylülerini ifade etmek üzere daha çok küçültücü anlamda idi. Bunu, İstanbullu bir Osmanlı efendisi için kullanmak bir hakaret olurdu." Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.1.

¹⁷⁹ "Türkçe konuşan Anadolu'ya Türkiye adı, yaklaşık olarak 11.yüzyılda, Türkler tarafından ilk fethinden beri Avrupalılarca verilmiştir. (Türkler tarafından fethedilen Anadolu toprakları hakkında Türkiye adı ilk kez 1190 tarihli Barbarossa Haçlı Seferinin vekayetnamesinde gözüktür. 13. yüzyılda bu deyim Batılı yazarlar arasında artık yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.) Fakat Türkler kendileri 1923'e kadar bunu ülkelerinin resmi adı olarak benimsemadiler. Benimsediklerinde de, Avrupalı menşeiini açıkça belli eden bir şekli (Türkiye) kullandılar..." Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.1; Prof.Dr. Halil İnalcık'a göre: "...Avrupa nazarında, Osmanlı İmparatorluğu, bir Türk İmparatorluğu idi. Osmanlılık, Türklükle bir tutulmakta ve Türkler, milletleri boyunduruk altında tutmaya çalışan bir millet olarak dünyaya ilan edilmekte idi." İnalcık, a.g.e., s.141.

¹⁸⁰ Prof. Dr. Vamık D.Volkan ve Prof. Dr. Norman Itzkowitz, "Ölümsüz Atatürk" adlı eserinde, Mustafa Kemal Paşanın kişilik yapısını analiz etmişler ve şu değerlendirmeyi yapmışlardır: "Mustafa Kemal'in kişilik yapısı, kendisinden seçkin bir insan olmasını talep ediyordu; Mustafa Kemal'in üstünlüğü, maddi dünyanın koşullarını gerçekçi bir gözle değerlendirerek söz konusu talebi gerçekleştirebilir hale getirme yeteneğinde yatar. Mustafa Kemal, gerçeklik ilkesinin sınırlarını test etmesini ve kendisine zarar getirmesi muhtemel dürtüsel eylemlerden kaçınmasını biliyordu. Sezgilere dayanarak harekete geçmek onun için kabul edilebilir bir şeydi-ama dürtüsel olarak eyleme yönelmek değil. Sezgileri ya da kendi kişilik yapısının talepleri gerçeklik ilkesinin sınırlarını aştığı zaman (ki liderlik iddiasında bulunduğu kimi durumlarda bu yaşanmıştı), yeni bir manevrayla nesnel dünyanın sınırlarını kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek ölçüde genişletmesini biliyordu. O'nu gerçek bir lider haline getiren şey, O'nun koşullara uyarlanma konusundaki sıra dışı yeteneğiydi. Kazım Karabekir, Ali Fuat ya da diğer önemli kişiler Mustafa Kemal gibi hareket etmeye asla cesaret edemezlerdi; böyle bir cesareti göstermiş olsalar dahi, zorunlu esneklikten yoksunlardı." Volkan, a.g.e., s.214.

¹⁸¹ İngiltere ile 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması, 7 Haziran 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirilmiş, yapılan görüşme ve tartışmalardan sonra, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüşü Bey (Aras), söz almış ve düşüncelerini: "...Yakındoğu'da başlıca gücü temsil eden Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli siyaseti, medeni milletler arasında intizam ve terakki unsuru olarak çalışmak olduğundan, cihanın ve Yakındoğu'nun barış ve huzuru ve Irak'ın istiklal ve saadeti namına ve Büyük Britanya İmparatorluğu ile ilişkilerimizi normal bir hale getirmek için tek askıda kalan bu arazi meselesinden fedakarlıklara katlandık. Memleket nazik bir durumdadır. Dokuz yıldır (1914-1923 yılları arası) kast edilmiştir) savaşılan bir durumdan çıkıyoruz. Musul hakkındaki kararı tanımamak,

Savaşı'nda Irak Cephesi'nin devamı olarak,1919-1923 yılları arasında savaş, 1923-1926 yılları arasında dolaylı savaş ve 1926-1938 yılları arasındaysa barışın kurulması dönemlerini yaşamıştır.¹⁸² Başkan Carter, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 1940'lı yıllarda İngiltere'nin global (dünya çapında, küresel) sorumluluklarını aldıktan sonra, Orta Doğu'daki rolünün dikkate alınması için,¹⁸³ İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne'in 1903'de İngiltere Parlamentosu'nda yaptığı konuşmayı, Rusya'nın Afganistan'ı işgali üzerine Ocak 1980'de Senato'da şöyle tekrar etmiştir: "*Bir dış güç tarafından, Basra Körfezi'nde kontrolü ele geçirmek için yapılacak teşebbüs, ABD'nin hayati menfaatlerine bir tecavüz olarak kabul edilecektir. Askeri güç dâhil, eldeki her imkânla geri püskürtülecektir.*"¹⁸⁴

ABD ve İngiltere Koalisyon Kuvvetleri, 20 Mart 2003'te İkinci Körfez Harekatı'nı icra ederek, Irak'ı işgal etmelerinden sonra hazırlanan 8 Mart 2004 tarihli "Irak Devleti'nin Geçiş Süreci İçin Yönetim Hukuku"nda, Osmanlı'nın Musul vilayeti, "Kürdistan Bölge Yönetimi" olarak adlandırılmış, Dohuk, Erbil, Süleymaniye, Kerkük, Diyala, ve Neneveh bölgelerini kapsamıştır. Kerkük'ün statüsü yapılacak halk oylaması sonucu belirlenecektir. Kerkük'ün, Irak'ın kuzeyindeki Kürdistan Bölge Yönetimi'nin sorumluluk bölgesine verilmeyerek, özel statüde merkezi yönetime ve tüm Irak halkına ait olması; Türkiye'nin Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı işleterek uygun koşullarda petrol temin etmesi, Türkmenlerin güvenle yaşamlarını sürdürebilmeleri ve Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanması açılarından, kırmızıçizgi olarak kabul edilmelidir. Adı geçen yasada: "*Kürdistan Bölge Yönetimi terimi, Kürdistan Ulusal Meclisi'ni, Kürdistan Bakanlar Kurulu'nu ve Kürdistan bölgesindeki bölge yargı idaresini belirtir*" denilmiştir.¹⁸⁵ Bugün, Irak'ın kuzeyinde, bankası, para birimi, üniversitesi, bayrağı, pulu, yasama, yürütme ve yargı sistemi olan ilan edilmemiş bir devlet yönetimi oluşturulmuştur. Irak'ın kuzeyindeki bu yapının, gelecekte Türkiye'nin bütünlüğüne tehdit teşkil edeceği anlaşılmaktadır.

Irak nüfusunun; yaklaşık %65'ini Araplar, %18'ini Kürtler, %12'sini Türkmenler, %3'ünü Asurîler/ Süryaniler, %2'sini ise diğer gruplar (Yahudi,

bizi ister istemez yeni bir savaşa sürükleyecekti. Faşist İtalya aleyhimize yürümeye hazırды. Gazi Atatürk ve Hükümeti bunu çok iyi biliyordu. Bunun içindir ki, bağrımıza taş basarak, Musul'u bırakmaya razı olduk" şeklinde ifade etmiştir. Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, s.308.

¹⁸² Turan, a.g.e., s. 266.

¹⁸³ Kennedy, a.g.e., s.630.

¹⁸⁴ İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne, Rusya ve Almanya'yı, İran (Basra) Körfezi'nden çekilmeleri için uyarmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne'nin Osmanlı Devleti Bağdat Demiryolu Hattı'nın yapım yetkisini 1903'te Almanya'ya verdiği zaman, İngiltere adına söylediği sözleri, Başkan Carter, Rusya Afganistan'ı işgal ettiği zaman Amerika Birleşik Devletleri (ABD) adına aynen tekrar etmiştir. Yergin, a.g.e., s.805; Winstone, a.g.e., s.484.

¹⁸⁵ *Irak Devleti'nin Geçiş Süreci İçin Yönetim Hukuku*, 8 Mart 2004, madde:53.A.

Yezidi) oluşturmaktadır. Nüfusun, %97'si Müslüman, %3'ü Hıristiyan olup, Müslüman nüfusun %55'i Şii (Araplar, Türkmenler), %45'i Sünni (Araplar, Kürtler, Türkmenler) mezhebine mensup bulunmaktadır. Devletin resmi dini İslam, resmi dili ise Arapça ve Kürtçe kabul edilmiştir. 1932 yılında bağımsızlığını kazanan Irak'ta Türkmenler, kurucu unsur, Türkçe resmi dil kabul edilmişken, yeni anayasada Türkmenler adeta yok sayılmıştır. Irak'ın sosyal yapısının oldukça karmaşık bir durum gösterdiği görülmektedir. Irak, halen, 115 milyar varil teyitli, 215 milyar varil tahmini petrol rezervleriyle dünya petrol rezervinin %11'ine sahip olup, Suudi Arabistan'dan sonra dünyada ikinci sırada bulunmaktadır. Irak, 3.12 trilyon metre küp teyitli doğalgaz rezervine ve Orta Doğu'daki diğer ülkelere göre yeterli su kaynaklarına sahip nadir ülkelerden birisidir. Yeraltı ve yer üstü kaynakları, Irak'ı çekim merkezi haline getirmekte, sosyal yapısının zayıflığı istismara müsait fırsatlar yaratmakta, bu durum, geçmişte olduğu gibi bugün de Türkiye'yi coğrafi, sosyal, ekonomik, politik ve askeri konularda çok olumsuz şekilde etkilemektedir.

Musul Meselesi, Ankara Antlaşması'ndan sonra da Türkiye'nin dış politikasının en önemli parametresi olmuştur. İkinci Körfez Harekâtı'ndan sonra, Irak'ın kuzeyindeki Kürt gruplarının kısa vadede federasyon, orta vadede bağımsızlık ve uzun vadede de "Büyük Kürdistan"ı gerçekleştirme faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır. Bu gelişmelerin, ülkemize etkileri dikkate alındığında, Mustafa Kemal'in, Musul'u fiilen Misak-ı Milli sınırları içine alma çabalarında ne kadar haklı olduğu, 80 yıl öncesinden ufkun ötesindeki tehdidi gördüğü bugün daha net olarak anlaşılmaktadır. Petrol stratejik hammadde niteliğini koruduğu sürece, gerek Irak içindeki etnik grupların, gerekse bölgesel ve uluslar arası güçlerin, Irak petrol rezervlerinin büyük bir kısmını kapsayan eski Musul vilayetine bağlı Kerkük vilayeti üzerindeki çıkar çatışmalarının, uzun vadede de devam edeceği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

Başbakanlık Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi

Kitap ve Makaleler

- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, c.I, *Mulakiyete Dönüş*, 1918-1919, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- Arı, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 2 Cilt, 1914-1995, 12.b., İstanbul, Alkım Yayınevi, 2000.
- Atatürk, *Nutuk*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Gnkur. Basımevi, 1981.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri* (ATTB), 4 Cilt, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1991.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 3 cilt, 5.b., Ankara, Anara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, 1997.
- Atay, Falih Rıfki, *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri*, İstanbul, Sel Yayınları, 1955.
-, Falih Rıfki ve Mahmut Soydan, *Atatürk'ün Anıları*, 1917-1919, Ankara, Olgaç Matbaası, 1982.
- Aydemir, Şefket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, 191-1922, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
-, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, c. I, III, 22.b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1525-1919, Yayın No: 11, Ankara, 1993.
-, *Irak Türkleri Bibliyografyası (A Bibliography of Iraqi Türks)*, Yayın No:12, 1994.
-, 111 Numaralı *Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri*, Yayın No:64, Ankara, 2003.
- Belen, Fahri, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, *1918 Yılı Hareketleri*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1983.
- Cemal, Behçet, *Şeyh Said İsyanı*, İstanbul, Sel Yayınları, 1955.
- Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul*, 6.b., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.87.
- Çay, A. Haluk, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, 4.b., Ankara, T. Ofset Matbaacılık, 1996.
- Çetiner, Yılmaz, *Son Padişah Vahdettin*, 2.b., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993.
- Ekinci, Necdet, "İmparatorluktan Cumhuriyete, Türk Mali Politikasına Bakış," *Türk Tarih Kurumu Dergisi*, Belleten, Aralık 1991, c.LV, Sayı:214, s.770.
- Ergene, H. Halil, *Neden Hedef Türkiye?* Ankara, Kiyap Yayın Dağıtım, 1993.

- Eroğlu Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi, Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş, Yeni Baskı*, Ankara, Savaş Yayınları, 1990.
- Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Yayınları, 1994.
- Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1986, s.83.
-, *Türk İstiklal Harbi*, c. IV, Güney Cephesi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1966.
-, *Türk İstiklal Harbi*, c.I, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3.b., Ankara, Gnkur.Basımevi, 1999.
-, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.III, Ks.2, 1914-1918, *Irak-İran Cephesi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 2002.
- Göze, Ayferi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, 4. b., İstanbul, Beta Basım Yayım ve Dağıtım, 1993.
- Gülmez, Nurettin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1999.
- Hacettepe Üniversitesi, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti*, 5.b., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2004.
- Hammer, Joseph Von, *Osmanlı Tarihi*, c.1, Çev. Mehmet Ata, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Harp Akademileri Komutanlığı, *Lozan Antlaşması, Montreux Sözleşmesi ve Paris Sözleşmesi*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1987.
- İnalcık, Halil, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2007.
- Kalafat, Yaşar, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara, 1992.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.V, *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, 1789-1856, 2.b., Ankara, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1961,
-, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.IX, *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, 1908-1918, Ankara, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1996.
- Karlı, Ercan, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul, Geçit Kitabevi Yayınları, 2003.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)*, Çev. Birtane Karanakçı, 7.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998

- Kinross, Lord, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 14.b., İstanbul, Altın Kitaplar, 2003.
- Kodaman, Bayram, *Sultan II.Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.
- Lewis, Bernard, *Orta Doğu, Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 yıllık Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, 2.b., İstanbul, Sabah Yayınları, 1999.
-, Bernard , *Modern Türkiye'nin Doğuşu* , Çev. Metin Kıratlı, 9.b., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- Mumcu, Uğur, *Kürt-İslâm Ayaklanması, 1919-1925*, 17.b., Ankara, Tekin Yayınevi, 1995.
-, Uğur, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, 15.b., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1995.
- Öke, Mim Kemal, *Musul Meselesi Kronolojisi*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1987.
-, Mim Kemal, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri*, (1919), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1988.
-, Mim Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.
-, Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu, 1918-1926*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995.
- Önder, Ali Tayyar, *Türkiye'nin Etnik Yapısı*, 16.b., Ankara, Fark Yayınları, 2007.
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi, Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e İki Bin Yıl*, Çev. Galip Üstün, 6.b., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1998.
- Sahillioğlu, Halil, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı" Çev. Mustafa Öztürk, Türk Tarih Kurumu (TTK) Dergisi, Belleten, (Aralık 1990), c.LIV, Sayı:211.
- Saray, Mehmet, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Genişletilmiş 2.b., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, c.I, 4.b., İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968.
-, Sabahattin, *İsmet İnönü, Hatıralar*, c.II, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.

- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, c.I, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973.
- Şimşir, Bilal N. , *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2004.
-, Bilal N., *Atatürk ve Cumhuriyet*, İstanbul, İleri Yayıncılık, 2006.
- Taneri, Aydın, *Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler: Kürtler'in Kökeni, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları*, Ankara, 1983.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I., İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, 3.b., Ankara, TTK Yayınları, 1995.
- Tunçoku, A.Mete, *Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, 2001.
- Turan, Refik, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999.
- Üçok, Coşkun, *Siyasal Tarih, 1789-1950*, s.b., Ankara, Türk Matbaası Yayınları, 1961.
- Volkan, Vamik D. ve Itzkowitz Norman, *Ölümsüz Atatürk*, Ankara, Bağlam Yayınları, 1998.
- Winstone, H.V.F., *Ortadoğu Serüveni, 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü*, Çev. Fuad Davudoğlu, İstanbul, Risale Yayınları, 1999.
- Yergin, Daniel *Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, Çev. Kamuran Tuncay, 2.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, c. I/I, *Türk İnkılabının Hazırlık Dönemi ve Türk İstikbal Savaşı*, 3.b., Ankara, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yayınları, 1994.